

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за историју

Дипломски рад

Избегличко питање у „Новом Времену“ 1941. године

Ментор:

Проф. др Александар Животић

студент:

Мирко З. Рељић ИС 11/76

Београд, септембар 2019.

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	1
I УВОД.....	3
1.1. Организација окупационе управе у Србији са посебним освртом на пропагандну делатност окупатора	4
1.2. Пропагандни рад колаборационистичких власти и улога и место „Новог Времена“ у пропагандном систему окупирани Србије	6
II ДЕПОРТАЦИЈЕ И ПРОГОНИ СТАНОВНИШТВА НА ЈУГОСЛОВЕНСКОМ ПРОСТОРУ 1941. ГОДИНЕ	13
2.1. Протеривање српског становништва са простора НДХ.....	14
2.2. Егзодуси становништва из италијанске и немачке окупационе зоне на Косову и Метохији и са територија анектираних од стране Мађарске и Бугарске.....	18
2.3. Депортовање словеначког цивилног становништва на територију окупирани Србије	21
III ИЗБЕГЛИЦЕ У СРБИЈИ 1941. ГОДИНЕ	24
3.1. Рад колаборационистичких власти на збрињавању избеглица и оснивање Комесаријата за избеглице	27
3.2. Акције прикупљања помоћи за избеглице.....	31
3.3. Збрињавање избегличке деце.....	38
IV СВАКОДНЕВНИ ЖИВОТ ИЗБЕГЛИЦА	40
4.1. Запошљавање избеглица.....	41
4.2. Школовање избеглица у Србији	43
4.3. Учешће избеглица у Устанку у Србији 1941. године.	44
ЗАКЉУЧАК.....	47
СПИСАК СКРАЋЕНИЦА	49
КОРИШЋЕНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА	50

ПРЕДГОВОР

Историја колаборације у Другом светског рату на простору Србије у последњих неколико деценија побуђује велико интересовање истраживача и јавности. Колаборацијом као једном комплексном и захтевном темом бавиле су се генерације југословенских и српских историчара. Старија југословенска историографија и њени истраживачи који су први започели са истраживањем српске колаборације оставили су иза себе значајна дела која су се на детаљан начин бавила природом колаборације у Србији у Другом светском рату. Резултати њихових истраживања, који нису увек били ослобођени идеолошких тумачења, користили су потоњим генерацијама српских историчара као основа за даља истраживања. Једну од прекретница у истраживању историје Другог светског рата у Србији представља синтеза *Србија у Другом светском рату 1939-1945* (Београд, 1992) проф. др Бранка Петрановића која је отворила пут многобројним истраживањима која су се бавила до тада неистраженим аспектима колаборације у Србији. Радови и истраживања настала након тог периода у многоме су унапредила сазнања о историји и феномену српске колаборације. Расправе које се последњих година у публицистичким и истраживачким круговима воде о разлозима, карактеру и резултатима српске колаборације пробудиле су наше интересовање за ову тему.

Избегличко питање које се нагло отворило 1941. године у окупираној Србији представља један од значајних догађаја који се одвијао на простору Србије у Другом светском рату. Тема избеглица у Србији је делимично и недовољно истражена у југословенској и српској историографији што за крајњи резултат има непостајање једног посебног рада на ову тему. На пољу истраживања избегличког питања у Србији најконкретније резултате презентовао је Слободан Д. Милошевић у монографији *Избеглице и пресељеници на територији окупиране Југославије 1941-1945*, објављеној у Београду 1981. године. У овирима својих радова проф. Др Бранко Петрановић и др Милан Борковић (*Контрареволуција у Србији. Квинслишка управа 1941-1944*, Београд 1979.) изнели су основне резултате истраживања о избегличком питању. Зарад израде овог рада користили смо и резултате новије хрватске

историографије о прогонима Срба из Независне државе Хрватске. Међу тим радовима посебно се издаја монографија др Филипа Шкиљана *Организирана присилна исељавања Срба из НДХ* (Загреб 2014) која представља први целовити истраживачки рад на ову тему.

Пропаганда као посебан феномен у Другом светском рату на простору Србије до скоро је остајала скрајнута и недовољно истражена у радовима српских историчара. Захваљујући радовима др Милана Матића, др Оливере Милосављевић, др Александра Стојановића, др Маријане Мраовић и бројних других аутора проширена су знања о пропаганди и значају штампе за пропагандну делатност окупатора и квинслига у Србији за време Другог светског рата. За потребе писања овог рада користили смо неке радове од горе наведених аутора комбинујући њихове резултате са нашим запажањима до којих смо дошли читајући један од најзначајнијих листова у окупираној Србији - „Ново Време“.

Овај рад који се бави проблематиком избеглица у Србији 1941. године кроз призму дневног листа „Ново Време“ садржи увод и 3 поглавља која се баве улогом штампе у окупираној Србији и питањем избеглица у Србији 1941. године. У уводном делу дат је преглед најзначајнијих догађаја са почетка окупације у Србији који тему нашег рада ставља у одговарајући историјски контекст. Поред тога, уводни део бави се и организацијом окупационе управе и квинслишке власти са кратким освртом на пропагандни рад колаборационистичког апарата и улогом и местом „Новог Времена“ у пропагандном простору окупиране Србије. Друго тематско поглавље бави се прогонима и депортацијама становништва на југословенском простору 1941. године у коме се посебно анализира долазак избеглица на простор окупиране Србије. Након анализирања миграција становништва на југословенском простору 1941. године следи поглавље у ком се даје ретроспектива рада квинслишких органа на збрињавању избеглица и акција за прикупљање помоћи за избеглице. На истом месту анализира се писање „Новог Времена“ о збрињавању избеглица од стране власти и становништва што је уједно и један од основних циљева овог рада. Последње поглавље посвећено је свакодневном животу избеглица у Србији на страницама „Новог Времена“ где се у центру нашег интересовања налазе питања запошљавања и школовања избеглица, као и њиховог учешћа у устаничком покрету 1941. године.

I УВОД

Рат који су нацистичка Немачка и њене савезнице започеле 6. априла 1941. године имао је за крајни циљ потпуно уништење и распарчавање југословенске државе, као и кажњавање свих оних елемената који су били против приступања Краљевине Југославије Тројном пакту. Одмах по завршетку краткотрајног Априлског рата започело је комадање југословенских територија. Изненађујуће брз слом југословенске државе условио је и одређене тешкоће у подели и организацији окупираних територија, иако је још 12. априла вођа немачког Рајха Адолф Хитлер издао тзв. *Привремене смернице за поделу Југославије*. Сам врх немачке државе није разрадио детаљне планове о томе како треба поделити и организовати власт у Југославији, посебно не у Србији, те су стога потези окупационих власти често били изнуђени, а сам окупациони апарат тром и гломазан. На територији окупиране Југославије није успостављена јединствена окупациона управа. Тако се и територија уже Србије нашла под директном немачком војном управом, а да њене границе нису биле још ни утврђене ни обележене.¹ Уз северне делове Словеније који су директно припојени немачком Рајху једино је још Србија била под искључивом немачком војном управом. Таква Србија, са још увек недефинисаним границама, била је у војно-административном смислу подељена на четири војно-управне области (фелдкомандатуре) са центрима у Београду, Ужицу, Нишу и Смедереву. Специфичан положај Србије огледао се и у томе што је од свих окупираних територија Краљевине Југославије једино Србија морала да плаћа издржавање немачке окупационе војске на својој територији. Карактер окупације у Србији имао је један кажњенички призив јер је Србију и српски народ требало казнити због тога што су се супроставили плановима Рајха о стварању „Нове Европе“. Зарад

¹ Изумимајући територије Баната и Косовскомитровачког округа који су се само формално налазили у саставу окупиране Србије, територија под управом Војног команданта за Србију обухватала је територије које су се у саставу Краљевине Србије налазиле пре Првог балканског рата, уз изузетак територија Врањског и Пиротског округа које су ушле у састав Бугарске.

кажњавања Србије и српског народа формиран је један бруталан војнички окупаторски режим који је функционисао уз нескривену помоћ локалних квинслига.

1.1. Организација окупационе управе у Србији са посебним освртом на пропагандну делатност окупатора

Убрзо по потписивању акта о капитулацији оружаних снага краљевине Југославије, 18. априла 1941. године, састављен је Штаб Војноуправног команданта за Србију који се налазио на челу јединственог окупационог апарата у Србији и као такав уједно је представљао и највишу власт у земљи.² Овај штаб је на почетку окупације вршио сву извршну, судску и законодавну власт на територији окупиране Србије. Сам Штаб Војноуправног команданта Србије био је фактички подељен на два дела: Војни (Командни) штаб и Управни штаб који је обављао цивилну власт у окупираној Србији све до формирања Савета комесара и владе генерала Милана Недића. Руководилац Управног штаба имао је надлежности у организовању државног апарата, органа реда и надгледању рада домаће управе. Ван Управног штаба било је организовано неколико служби које су настале услед специфичних потреба окупатора. Један од основних циљева немачке окупације Србије била је њена потпуна привредна експлоатација. Да би се лакше извршила планирана експлоатација окупираних територија основана је „Установа за експлоатацију привреде“. Овај огранак окупационе власти, на чијем челу се налазио предратни немачки генерални конзул у Београду Франц Нојхаузен, само је формално био под надлежношћу немачких окупационих власти у Србији, док је у стварности био потчињен властима у Берлину, тачније рајхсмаршалу Херману Герингу.³ Поред ове институције велику самосталност у свом раду имао је и опуномоћеник Министарства спољних послова Рајха при Војноуправном команданту Србије који је директно био потчињен министру спољних послова Рајха Јоакиму фон Рибентропу. Окупатор је развио и широку обавештајну мрежу у

² Штаб Војноуправног команданта Србије оформљен је 22. априла 1941. године. Штаб је био смештен у Београду у згради Народне скупштине и на његовом челу се све до 4. јуна 1941. године налазио генерал-потпуковник Хелмут Фестер (Milan Borković, *Kontrarevolucija u Srbiji. Kvinsliška uprava 1941 - 1944*, I, Beograd 1979, str. 17-18).

³ Milan Borković, *n.d.*, str. 18.

Србији те је из тог разлога оформио већи број служби које су такође биле потчињене централама у Берлину.

Улогом и значајем у немачком окупационом апарату посебно се издвајало „Пропагандно одељење за Србију“, формално потчињено Војноуправном команданту Србије и Пропагандном одељењу за Југоисток, а у стварности директно потчињено штабу немачке Врховне команде (OKW).⁴ Ово одељење било је познато као и Пропагандни одред (секција) „S“ (Serbien). Седиште овог одреда којим је руководио капетан др Јулиус Липерт било је у Београду. Одељење је у Србији контролисало рад Београдске радио-станице, локалну штампу као и целокупну издавачку и културну делатност. Једна од првих акција Пропагандног одељења била је ликвидација предратне новинске агенције „Авала“, која је имала монопол над објављивањем и преношењем свих важних вести у земљи. Обуставом рада ове агенције лично је руководио Јулиус Липерт. Уместо агенције „Авала“ формирана је 16. маја 1941. године нова новинска агенција „Рудник“ која је користила просторије, технику и део особља „Авале“. Пропагандно одељење вршило је и директну пропаганду на терену путем прогласа, плаката и званичних билтена. Поред свега наведеног Пропагандно одељење за Србију издавало је и смернице за рад Одељењу државне пропаганде које је оформљено при влади Милана Недића. Цензура и контрола медија која је спровођена у Србији од стране немачког окупатора била је врло ригорозна током читавог трајања рата. Окупационе власти ишле су толико далеко да су и грађанима ограничавале могућности информисања из медија. Тако су према једној немачкој наредби од 9. маја 1941. године сви радио апарати, штампарске и умножавајуће справе морале бити пријављене немачким властима у року од пет дана. Немачке окупационе власти су већ 20. маја донеле и *Уредбу о штампи у Србији* на основу које се ниједна новина, нити било који други штампани материјал, на територији Србије не може издати без одобрења окупатора. Овом уредбом забрањено је вршење уредничког посла Јеврејима и Циганима (Ромима).⁵

⁴ Маријана Т. Мраовић, *Пропаганда владе Милана Недића (1941 - 1944)* (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2015), стр. 124-125.

⁵ Milan B. Matić, *Štampa u Srbiji u Drugom svetskom ratu 1941 - 1944* (doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Fiozofski fakultet, Odeljenje za istoriju, 1990), str. 5-6.

1.2. Пропагандни рад колаборационистичких власти и улога и место „Новог Времена“ у пропагандном систему окупиране Србије

Проблеми у организацији окупационе управе и жеља за што ефикаснијом привредном експлоатацијом Србије у циљу подршке немачком ратном плану, навели су окупациону управу да оснује једно управно тело састављено искључиво од домаћих политичара. Немачке окупационе власти усмериле су се на придобијање и ангажовање политичара пронемачке оријентације. Тако је у лику и делу Милана Аћимовића⁶ нађено решење за водећег човека прве колаборационистичке управе у Србији. Тај први орган домаће власти на територији окупиране Србије назван је Савет комесара и оформљен је већ 30. априла 1941. године. Рад Савета био је у великој мери контролисан од стране немачког окупационог апарата. Тако је и делокруг послова комесара био суженији од послова које је могао обављати министар једне међународно признате и независне владе. Зависност од немачких власти била је толико изражена да је окупатор имао право да поништава одлуке Комесарске управе. Према томе, извршна власт комесара зависила је од Штаба Војноуправног команданта, док су на почетку окупације законодавна и судска власт биле у потпуности у рукама окупатора јер је у тадашњој Србији важило немачко казнено право, а у појединим случајевима и немачки ратни-војни закон. Одмах након отпочињања са радом Савет комесара се суочио са искушењима у виду доласка великог броја избеглица са различитих подручја окупиране Југославије и претеће инфлације. Савет је неке од наведених проблема успео делимично да реши оснивањем Српског Црвеног крста⁷ и организацијом акција за прикупљање помоћи за избеглице. Комесарска управа успела је донекле да успори и разорно дејство инфлације штампањем новог српског новца и његовом заменом за стари југословенски новац. Ипак, краткотрајни четворомесечни рад Комесарске

⁶ Милан Аћимовић (1898 - 1939), био је министар унутрашњих послова у влади Милана Стојадиновића (август 1938. – фебруар 1939. године). Студије на Правном факултету у Београду успешно је завршио 1923. године након чега је похађао специјалистичке студије у Немачкој. Убрзо је постао и присталица немачког национал-социјализма. По повратку у Југославију постављен је за шефа Општег одељења полиције Управе града Београда. Био је председник прве колаборационистичке власти у Србији – Савета комесара. У влади генерала Милана Недића био је министар унутрашњих послова. Погинуо је маја 1945. године на Зеленгори за време борби између јединица Југословенске војске у отаџбини (ЈВуО) и јединица Корпуса народне одбране Југославије (КНОЈ).

⁷ Непотписани чланак, „Затворена канцеларија међународног Црвеног крста“, *Ново Време*, 11. јул 1941, стр. 3.

управе обележила је експлозија муниције у смедеревској тврђави 5. јуна 1941. године која је изазвала трагедију огромних размера, као и први знаци оружаног отпора који ће се на јесен 1941. године претворити у организовани устанак. Управо на питању сламања оружаног отпора и гушења устанка долазило је до неспоразума између немачких окупационих власти и комесарске управе. Испоставиће се да Савет комесара није имао ни капацитете, нити велике ингеренције да одговори на изазов који се рапидно наметао у унутрашњости Србије у лето 1941. године. Незадовољна ефикасношћу и радом Савета комесара, окупаторска власт је решила да укине комесарску управу 23. августа 1941.

Увидевши све слабости комесарске управе, водећи окупациони кругови усагласили су се да треба посегнути за оснивањем једне српске владе која ће имати привидно веће ингеренције него што их је имао Савет комесара. У жељи да што пре пацификује Србију и на тај начин настави њено неометано економско исцрпљивање окупатор је трагао за личношћу која је уживала велико поштовање међу широким народним масама и која би евентуално стала на чело владе. На крају, немачки војно-управни апарат у Србији одлучио се да на чело владе постави генерала Милана Недића. У наговарању Милана Недића да се прихвати улоге председника владе битан моменат представљала је прецизна и недвосмислена претња немачких војних власти да ће у гушењу устанка у Србији учествовати и трупе суседних земаља. Међутим, и сам Милан Недић пред окупатора је поставио услове за прихватање положаја првог човека владе, као што су аутономија и проширивање граница Србије, стварање оружаних снага и обустављање убијања Срба ван Србије. Влада Милана Недића, која је од својих присталица прозвана „Владом народног спаса“, формирана је 29. августа 1941. године, одлуком Војног заповедника Србије генерал-мајора Хајнриха Данкелмана. Циљеви и програм владе изнети су у „Декларацији“ коју је Милан Недић обзнанио 2. септембра 1941. године. Према овом документу основни циљеви и задаци владе били су: сламање устанка и успостављање реда и мира у земљи, ревитализација привреде и увођење обавезног рада, припремање хране и огрева за становништво пред наступајућу зиму и образовање српске војске.⁸ За разлику од Савета комесара, влади генерала Милана Недића било је дозвољено да оснује оружане јединице за борбу против партизанских одреда Народноослободилачког покрета (НОП) и четничких одреда. У ту сврху је 15. септембра

⁸ Milan Borković, *n.d.*, str. 123.

1941. године формирана Српска добровољачка команда, касније преименована у Српски добровољачки корпус. Ова војна формација је у почетку углавном била састављена од омладине Југословенског народног покрета „Збор“ (ЈНП ЗБОР) и од избеглица са простора Независне Државе Хрватске (НДХ).⁹ С друге стране, док је колаборационистичка власт настављала праксу прогона Јевреја, Рома, масона, интелектуалаца, родољуба и антифашиста, влада Милана Недића је посебну пажњу посветила раду на националном пољу што је резултирало обликовањем јединствене форме национализма, мало својствене дотадашњем духу српског национализма. Режим који је успостављен у Србији крајем августа 1941. године био је очигледно јако ауторитаран и репресиван. Као такав он није имао ни основни легитимитет и током целог трајања Другог светског рата остао је у потпуности међународно непризнат. Називан још и „илегалном владом“ од стране владе Краљевине Југославије у избеглиштву влада Милана Недића покушавала је појединим поступцима да задобије поверење становништва и промени неповољну слику о себи. Међу те поступке свакако спада прихват и збриљавање избеглица са окупираних подручја Краљевине Југославије.

Медији у Србији су се у 1941. години нашли у једној тешкој ситуацији која им је до тада била готово непозната. Они су били под великом контролом окупационих и квинслишких власти, подвргнути огромној цензури. Новинари су радили под великим притиском и како би добили дозволе за обављање новинарског посла морали су да се пријаве за чланство у „Српском новинарском удружењу“. На челу ове кровне организације српског новинарства за време окупације налазио се Раденко Томић, спољнополитички уредник „Новог Времена“. „Српско новинарско удружење“ основано је у септембру 1941. године на основу смерница које су дате у *Уредби војног заповедника о штампи у Србији*. На основу ове уредбе донесен је правилник удружења којим су успостављени строги критеријуми за чланство у овом удружењу. Правилником, новинари су били подељени у пет неједнаких „листа“ или „сталешких спискова“ са видно ограниченим правима у погледу слободног обављања својих професионалних задатака. Поред тога, сви уредници новина и остали новинари морали су бити чланови „Српског новинарског удружења“. Значајан моменат у стављању штампе под контролу српских власти било је оснивање Одељења за пропаганду при

⁹ Александар Стојановић, прир., *Колаборационистичка штампа у Србији 1941 - 1944*, Београд 2015, стр. 47.

Председништву Министарског савета.¹⁰ Ово одељење, којим је руководио Ђорђе Перић¹¹ било је директно потчињено Председништву Министарског савета одакле је од председника владе добијало смернице за свој рад. Један од циљева рада овог одељења био је и популарисање политике владе. У састав Одељења за пропаганду ушло је и неколико бивших, искусних кадрова предратног Централног пресбироа (ЦПБ) који је вршио улогу званичног пропагандног органа Краљевине Југославије. Ради координације рада Одељења за пропаганду формирано је више специјализованих одсека са различитим делокрузима послова. Током 1941. године у састав овог одељења улазили су: Генерални секретаријат, Административни одсек, Одсек за општу (теренску) пропаганду, Одсек за штампу, радио и филм и Одсек за позоришта и приредбе. За нашу тему свакако је најзначајнији Одсек за штампу, радио и филм, те ћемо се на овом месту подробније упознати са радом овог одељења. Одсек за штампу искључиво је вршио припрему и објављивање званичних обавештења владе и министарстава. Одељење је имало јединствену могућност да преко своје лекторске службе врши превођење чланака из стране штампе и да их у сажетој форми у облику билтена штампа и објављује под називом „Преглед стране штампе“. Поред ових делатности одсек се бавио и штампањем плаката, књига, брошура и сличних материјала. Први шеф Одсека за штампу, радио и филм био је Милош Младеновић, све до свог постављења на место уредника „Новог Времена“. Њега је на убрзо на месту шефа овог одсека заменио др Велимир Димић.

Први дневни лист на територији под управом Војног заповедника у Србији био је „Ново Време“ чији је први број објављен 16. маја 1941. године. За потребе листа била је основана и истоимена штампарија, док се сама редакција листа налазила у Дечанској улици бр. 31 у Београду. Овај високотиражни лист био је у власништву „Српског издавачког предузећа а.д.“ који је уједно био и издавач „Новог Времена“. На челу овог листа у својству директора налазио се Драгомир Драги Стојадиновић, млађи брат бившег председника југословенске владе Милана Стојадиновића, и акционар и директор угледног предратног листа „Време“.

¹⁰ Milan B. Matić, *n.d.*, стр. 8-10; Маријана Т. Мраовић, *н.д.*, стр. 176–198.

¹¹ Ђорђе Перић (1897 – 1950) био је у периоду између два светска рата директор новинске агенције „Авала“. На почетку окупације у Савету комесара Милана Аћимовића обављао је дужност заменика комесара просвете. Након доласка Милана Недића на место председника владе постаје шеф Одељења за државну пропаганду при Председништву владе. За време завршних операција за ослобођење Србије септембра 1944. године прешао је из Београда у Беч где је и умро (Симо Ц. Ћирковић, „Ђорђе Перић“, у: *Ко је ко у Недићевој Србији 1941-1944; лексикон личности: слика једне епохе*, Београд 2009, стр. 397).

Баш као и Драгомир Стојадиновић и многи други уредници и новинари значајних листова попут „Политике“, „Правде“ и „Времена“ заузели су своја места у редакцији „Новог Времена“ у окупираном Београду. Тако је и бивши новинар „Политике“ Предраг Милојевић¹² постао први уредник „Новог Времена“. За време његовог краткотрајног ангажовања на месту уредника карактеристично је то да је „Ново Време“ у свом писању понекад више тежило објективности и тачности информација него удовољавању окупаторским и колаборационистичким захтевима у погледу информисања. И сам Милојевић, понекад супростављених ставова и гледишта у односу на званичну власт, повукао се са места главног уредника 3. августа 1941. године.¹³ После повлачења Предрага Милојевића на место уредника долази др Милош Младеновић, бивши државни цензор за време владе Милана Стојадиновића. На позицији главног уредника др Милош Младеновић остаће све до 17. марта 1943. године и доласка Станислава Кракова на његово место. Својим писањем и радом у „Новом Времену“ неколицина новинара оставила је дубоки траг. Међу њима истицао се Драган Алексић, уредник домаће хронике „Новог Времена“, бивши новинар „Времена“ и Радио Београда, као и уредник првог филмског часописа у Краљевини Југославији – „Кинофон“. Уредник привредног одељка „Новог Времена“ био је Никола Алексић који је 1943. године стрељан од стране Вермахта као припадник Сремског партизанског одреда. Спортска редакција „Новог Времена“ имала је своју засебну, богату рубрику која је предњачила у односу на конкурентске спортске рубрике осталих београдских листова. На челу спортске редакције налазио се један од ондашњих највећих познавалаца спортски, пре свега фудбалских прилика Бора Кесић. Својим илустрацијама истицао се главни илустратор „Новог Времена“ Светозар Грдијан, бивши сарадник листа „Време“ и немачког листа „Донауцјатунг“¹⁴ („Donauzeitung“). Због тога што је

¹² Предраг Милојевић (1901-1999) био је новинар „Политике“ и дописник из Берлина од 1929. године. Иако је оженио Немицу морао је напусти Немачку због неблагонаклоног писања о Адолфу Хитлеру. Краткотрајно је радио као дописник у Лондону, да би 1940. године био постављен на место шефа Централног пресбиороа. По препоруци Владислава Рибникара, директора „Политике“, постављен је на место уредника „Новог Времена“. Од стране немачке обавештајне службе био је означен као „пријатељ Енглеске“ због чега је био под сталном присмотром. Већи део рата провео је водећи миран и повучен живот, посебно након несрећне смрти сина 1942. године. Након рата нове власти нису исказивале велико поверење према Милојевићу, због његовог новинарског ангажмана у првим месецима окупације. У своју матичну новинарску кућу, „Политику“ враћа се 1950. године и до пензионисања ради као спољнополитички коментатор (Симо Ц. Ћирковић, „Предраг Милојевић“, у: *н.д.*, стр. 332-333).

¹³ Александар Стојановић, *н.д.*, стр. 73.

¹⁴ „Донауцјатунг“ је био дневни лист на немачком језику покренут јула 1941. године у Београду који се искључиво бавио економским и политичким приликама у Југоисточној Европи.

фотографисао Светосавски конгрес у селу Ба јануара 1944. године Грдијан је интерниран у логор Бањица, а затим и у логор Дахау у Немачкој где је и преминуо 1945. године. Значајно место у „Новом Времену“ било је посвећено и културно-уметничким дешавањима у Београду, док је велика пажња била посвећена сервисним информацијама кроз рубрике малих огласа и „личне и породичне вести“.

„Ново Време“ је од свих листова који су излазили на територији под контролом Војног заповедника у Србији имало најраспрострањенију мрежу дописништава у унутрашњости. Овај лист имао је и ретку привилегију да ангажује своје сталне дописнике у Берлину и Риму.¹⁵ Треба истаћи и то да је лист уживао апсолутну подршку за свој рад од стране квинслишких власти и окупатора. Због тога је „Ново Време“ имало и репутацију „пропагандног органа Савета комесара и Недићеве владе“. Уредништво „Новог Времена“ је још у првом броју од 16. маја 1941. године навело своје разлоге за покретање листа од стране домаћих власти наводећи то да ће овај лист „верно тумачити све потребе нове стварности“ као и да ће „допринети сређивању прилика код нас, како би наш народ што пре заузео одговарајуће место под окриљем Великог Немачког Рајха“. У тренутку окупације и великог осиромашења државе и друштва „Ново Време“ је успело да створи добро организован лист са респектабилним уредницима и новинарима. Због појачане цензуре и притисака окупатора и колаборационистичке власти овај лист се временом све више претварао у некритички гласник немачке ратне пропаганде и српских колаборациониста. Најбољи пример за то су насловне странице овог дневног београдског листа које су углавном биле резервисане за вести о ратним походима нацистичке Немачке. Константно афирмативно писање „Новог Времена“ о „немачким ратним победама на копну и мору“ могло је довести читаоца у заблуду и дати му погрешну слику о стању на фронтима Другог светског рата. Такође, у сличном тону писано је о раду квинслишких влада, све у циљу њихове популаризације међу становништвом. За разлику од афирмативног писања о окупатору и органима колаборационистичке власти на мети пропагандног удара „Новог Времена“ најчешће су били чланови Комунистичке партије Југославије (КПЈ), често представљани као криминалци и несрби, припадници равногорског покрета, масони и Јевреји. Посебној критици у „Новом Времену“ током 1941. године била је изложена Велика

¹⁵ Александар Стојановић, *н.д.*, стр. 76.

Британија на челу са својом владом, због утицаја који је имала у краљевини Југославији и због „занемаривања потреба српског народа“. Ново време је излазило све до септембра 1944. године, у укупно 1066 бројева. Лист је одлуком немачких власти излазио сваким даном осим понедељком и имао је највећи тираж од свих тадашњих дневних листова са 200.000 примерака, од којих је један део упућиван и у заробљеничке логоре у Немачкој.¹⁶ Руководство „Новог Времена“ желело је да лист излази и понедељком, те је с тога 4. августа 1941. године први пут из штампе изашао јутарњи лист „Понедељак“ који је по садржају и писању био веома сличан „Новом Времену“.¹⁷

Нација у служби хуманог циља

Апел за помоћ избеглицама са насловне стране „Новог Времена“

¹⁶ Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939 - 1945*, Beograd 1992, str. 145.

¹⁷ Александар Стојановић, *н.д.*, стр. 78.

II ДЕПОРТАЦИЈЕ И ПРОГОНИ СТАНОВНИШТВА НА ЈУГОСЛОВЕНСКОМ ПРОСТОРУ 1941. ГОДИНЕ

Током 1941. године Србију под окупацијом притиснуо је велики талас избеглица који су из многих крајева Југославије проналазиле уточиште у Србији. Избеглице су у Србију 1941. године долазиле у два одвојена покрета: у организованим и унапред припремљеним транспортима и у знатно већем броју неорганизовано и стихијски. Становништво које је неорганизовано долазило у Србију припадало је оном делу српског народа који је бежао од претњи и терора који је спровођен на територијама које су окруживале окупирану Србију. Организовано су долазили само мањи транспорти Срба из НДХ и избеглице из Словеније, тј. некадашње Дравске бановине, које су пребивалиште имале у оним деловима Словеније који су анектирани од стране Трећег Рајха. Већину избеглог становништва у Србији чинили су Срби, али је међу њима било и Словенаца, Цигана (Рома)¹⁸ и припадника неких других народа. Досадашња истраживања показала су да се на територији под контролом Војноуправног команданта у Србији до 1944. године налазило укупно око 400.000 избеглица. Већи део њих дошао је у Србију 1941. године што је изазвало кризу ширих размена која је до крајњих напора оптеретила ионако скромне ресурсе окупиране Србије. О размерама избегличке кризе у Србији сведочи и податак да је као један од услова за прихватање функције председника владе Милан Недић тражио од немачких окупационих власти да утичу на заустављање прилива избеглица у Србију, тачније да се „ефикасно обустави убијање и прогон Срба под Хрватима, Бугарима и Мађарима“. Треба истаћи да су се појединачне миграције у Србији одвијале и у другом смеру и да је један број Јевреја и Хрвата напустио територију Србије. Ипак, ове миграције су се одвијале у занемарљивијем броју у односу на број људи који су избегли у Србију, док је у случају Хрвата исељавање вршено на добровољној бази уз подршку власти НДХ.¹⁹

¹⁸ Непотписани чланак, „Цигани избеглице у Лесковцу“, *Ново Време*, 31. јул 1941, стр. 5.

¹⁹ Slobodan D. Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941 - 1945*, Beograd 1981, str. 318-321.

2.1. Протеривање српског становништва са простора НДХ

Политика усташког терора према Србима између осталог се заснивала и на потреби да се један велики број Срба исели у Србију. Сходно тој потреби још 24. априла 1941. године усташки повереник у Бања Луци Виктор Гутић издао је наредбу по којој сваки грађанин који је пореклом из Србије или Црне Горе мора у року од 5 дана напустити територију Врбаске бановине. Ову наредбу следила је наредба од 9. маја, сличне садржине, о исељавању Срба и Јевреја из северног дела Загреба.²⁰ У почетку су исељавани Срби из већих градова НДХ и они који су се простор тадашње НДХ населили после 1918. године, тзв. колонисти.²¹ Тако је 7. јуна донета одлука да се сви Срби који су се на територију НДХ доселили после 1. јануара 1900. године морају у року од 10 дана пријавити у местима свог боравишта.²² Ова одлука требала је да представља увертиру у њихово протеривање. Приметно је да се у првом таласу избеглица из НДХ налазио велики број виђенијих Срба, пре свега свештеника, професора, политичара и трговаца. Усташке власти су тежиле да по сваку цену и на различите начине елиминишу најугледнији део српског народа у НДХ. Специфична ситуација била је у Срему где је српско становништво пре рата чинило релативну већину. На почетку окупације погром над колонистима вршили су локални Немци.²³ У Срему је била планирана да се изврши и колонизација Хрвата на имања протераних Срба, али је она у 1941. години била кратког даха. Каснија исељавања су била израженија у западном делу Срема него у источном делу Срема који је све до 10. октобра био под немачком влашћу.

Организована пресељења српског народа из НДХ у дубокој су вези са исељавањем Словенаца из крајева Дравске бановине који су припојени Трећем рајху. Током пролећа 1941. године вођено је више разговора између усташког врха и немачке окупационе власти

²⁰ Непотписани чланак, „Евакуисање Срба и Јевреја из северног Загреба“, *Ново Време*, 17. мај 1941. стр. 3; Filip Škiljan, Progon Srba iz Zagreba i oduzimanje srpske imovine 1941. godine, *Токови историје*, br. 1/2013, str. 89.

²¹ Колонисти који су протеривани из НДХ, у Хрватској су окарактерисани као „повратници“ због свог завичајног порекла (Непотписани чланак, „Изгнаници и избеглице а не повратници“ *Ново Време*, 28. август 1941, стр. 1).

²² Fikreta Jelić Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941 - 1944*, Zagreb 1977, str. 167.

²³ Isto, str. 129-131, 245.

у Југославији о досељавању Словенаца на имања протераних Срба из НДХ. Колико је питање размене становништва било важно за хрватску и немачку страну сведочи и податак да су усташки поглавник Анте Павелић и вођа Рајха Адолф Хитлер лично разговарали на састанку у Берхтесгадену о депортацијама Срба и Словенаца. Завршни разговори о овој теми вођени су 4. јуна у Загребу када је одлучено да се приликом транспортовања Словенаца и Срба мора поштовати правило реципроцитета, тј. да за сваког усељеног Словенца на територију НДХ буде протеран један Србин у Србију. На састанку је одлучено и да се пресељавање изврши у три фазе и то тако што у првој фази треба иселити 5.000 православних свештеника са породицама, у другој фази 25.000 Срба из Срема и Босне и коначно у трећој фази требало је иселити 145.000 људи до 31. октобра 1941. године.²⁴ Избеглице су са собом могле понети само 50 килограма пртљага и највише 500 динара. Транспорти којима су одвожене избеглице у Србију били су одраније припремљени, а трасе и време кретања возова прецизно одређени. Са своје стране, власт у НДХ је сву расположиву железничку технику и логистику ставила на располагање зарад извршења плана исељавања Срба. Такође су организовани и привремени сабирни логори где је окупљано становништво и одакле је укрцавано у вагоне за Србију.²⁵ Ови логори који су се налазили у Славонској Пожеги, Сиску, Цапрагу, Бјеловару и Бијељини били су заједнички и за Србе и за Словенце који су усељавани у НДХ. Логори су били недовољних капацитета јер су усташе покушавале да иселе већи број Срба од оног броја који је договорен са Немцима. Жалбе војног заповедника у Србији, генерала Хајнриха Данкелмана, на огроман број избеглица које улазе у Србију упућене су немачкој команди у Загребу. Због тога је 18. августа у Загребу сазвана конференција усташких власти и представника немачке војске на којој је договорено да се смањи број Срба који се организовано одводе у Србију.²⁶ Последњи

²⁴ Marica Karakaš Obradov, Migracije srpskog stanovništva na području Nezavisne Države Hrvatske tijekom 1941. godine, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3/2011, str. 803-804.

²⁵ Slobodan D. Milošević, *n.d.*, str. 137-144.

²⁶ Састанци између власти НДХ и немачких окупационих власти на којима се разговарало о проблематици и динамици организованог пресељења Срба у Србију одвијали су се још у јулу 1941. године у Београду и Шапцу. Тада су на инсистирање Немаца усташе морале прихватити да је Земун једини коридор кроз који могу пролазити организовани транспорти избеглица. Усташка власт овај, као и многе друге сличне договоре са Немцима, није испоштовала. То ће резултирати тиме да ће услед огромног броја избеглица са територије НДХ, немачке власти већ крајем августа 1941. године почети да одбијају да приме избеглице из НДХ. О кризи коју су изазвале масовне миграције народа на Балкану говори и то што је лично Хајнрих Химлер 18. августа наредио краткотрајну обуставу пресељења становништва на југоистоку Европе (Fikreta Jelić Butić, *n.d.*, str. 170; Marica Karakaš Obradov, *n.d.*, str. 805-807).

транспорт избеглица које су дошле у Србију кренуо је средином октобра из исељеничког логора у Славонској Пожеги. Према подацима које су истражни органи сакупили након рата број организовано пресељених Срба износио је 15.525 људи.²⁷

У циљу што ефикаснијег спровођења плана за протеривање српског становништва из НДХ 20. јула основан је Одјел за пресељавање и насељивање пучанства у Загребу, које је после само четири дана преименован у Државно равнатељство за понову које је контролисало исељавање и вршило узурпацију имовине исељених.²⁸ Одмах затим је у Загребу основан и Завод за колонизацију који је располагао имовином избеглица. У то време аграрно питање сматрано је „животним питањем хрватског народа“, јер се сматрало да су добровољци, тј. колонисти „окупирали најплоднију земљу у Хрватској“. Зато је већ 18. априла 1941. године донета *Одредба о некретнинама тзв. добровољаца* којом се земља у њиховом власништву проглашава народном имовином која се има поклонити хрватским сељацима.²⁹ Имовина избеглих Срба је константно одузима и додељивана Хрватима и Словенцима који су насељавани на њиховим имањима.³⁰

Ескалација насиља над Србима, спровођена од стране усташа и њихових симпатизера, изазвала је велике покрете српског становништва које је спас тражило у збеговима и руралним подручјима НДХ, као и одласком у Србију и на простор Далмације који је био под италијанском окупацијом. У страху од физичког уништења српско становништво је у лето 1941. године почело да се одупире извршењу наредби о исељавању у Србију пружајући отпор који ће убрзо прерасти у оружани устанак. Они који су кренули пут Србије најчешће су у њу долазили без основне одеће и обуће, новца и докумената. Ове избеглице су углавном припадале сеоском становништву, те су стога своје уточиште углавном проналазили у руралним деловима Србије.³¹ Међу избеглицама био је и велики број деце, посебно сирочади чији су родитељи страдали као жртве геноцида који се спроводио над Србима у НДХ. Деца избеглице су долазиле са простора бивше Војне Крајине (пре свега из Лике и са

²⁷ Др. Марица Каракаш Обрадов сматра да се на основу доступних података број Срба који су организовано пресељени у Србију креће између 12.436 и 18.851 (Marica Karakaš Obradov, *n.d.*, str. 819).

²⁸ Filip Škiljan, *Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH*, Zagreb 2014, str. 133; Marica Karakaš Obradov, *n.d.*, str. 807-812.

²⁹ Непотписани чланак, „Добровољачка земља у Хрватској припада држави“, *Ново Време*, 27. јул 1941, стр. 3.

³⁰ О одузимању српске имовине и додељивању исте Хрватима и Словенцима: Filip Škiljan, *Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH*, str. 241-263, 270-299.

³¹ М. Ј., „Избеглице добијају све више послова по селима“, *Ново Време*, 8. август 1941, стр. 4.

Кордуна) и из Босне и Херцеговине. Највећи део избеглица из НДХ прелазио је у Србију преко Дрине и Саве и то код Бање Ковиљаче, Црне Баре, Равња, Засавице, Мале Митровице и Шапца.³² Избеглице које су долазиле из НДХ углавном су се налазиле у оним крајевима Србије који су се граничили са усташком државом.³³ Изјаве кој су избеглице давале по доласку у Србију говориле су о насиљу и окрутности усташа и њихових оружаних формација. Број оних који су илегално прелазили границу и улазили у Србију био је огроман, а њихов прелазак у Србију није могло зауставити ни затварање границе на Дрини. Због доласка великог броја избеглица из НДХ квинслишке власти у Србији су неколико пута одржавале интерне састанке са властима у НДХ на којима је утврђиван тачан број оних који организовано долазе у Србију, као и инвентар који могу понети са собом. Ипак, ови договори нису спроведени у дело јер је велики број избеглица и даље илегално прелазио границу. Илегални преласци границе изгубиће на интензитету тек 1942. године стварањем слободне територије у источној Босни. Долазак избеглица из НДХ створио је јасну слику код српског становништва о тешком положају Срба на том простору. Сведочанства која су избеглице остављале по доласку у Србију о злочинима, логорима, пљачкању и депортовању будиле су међу становништвом у Србији осећај презира, али и страха, који је јасно и недвосмислено био усмерен ка НДХ и усташама. С друге стране, дневна штампа и власт у Србији нису посвећивали довољну пажњу стварним разлозима за протеривање Срба, док су осуде хрватске стране често биле млаке и недоречене. Штампа је углавном изражавала жељу да се укине „неродовно стање“ у српским крајевима НХД и да се заустави даљи прилив избеглица.³⁴

³² Ј. Ј., „Шабац је до сада помогао 6.500 избеглица“, *Ново Време*, 31. јул 1941, стр. 5.

³³ Највећи број избеглица из НДХ своје уточиште је нашао на територији града Београда (37.419 или 31.54%), у шабачком (22.028 или 18.56%) и београдском округу (11.243 или 9.4%) (Filip Škiljan, *Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH*, str. 307).

³⁴ З. М., „Срби и прилике у Хрватској“, *Ново Време*, 17. август 1941, стр. 3.

2.2. Егзодуси становништва из италијанске и немачке окупационе зоне на Косову и Метохији и са територија анектираних од стране Мађарске и Бугарске

Територије које су мађарска и бугарска војска у Другом светском рату окупирале биле су граничне области ових марионетских држава на којима је требало изменити етнички састав становништва у корист Мађара и Бугара. Још у току Априлског рата, 11. априла 1941. године, Генералштаб мађарске војске донео је наредбу о протеривању досељеника и колониста из Бачке и Барање. На имања избеглих колониста мађарска власт насељавала је мађарске колонисте из Буковине. У пролеће 1941. године почела су хапшења и састављања спискова особа које треба иселити. На овом месту треба истаћи да је све до формалне потврде анексије Бачке и Барање у мађарској скупштини 16. децембра 1941. године прогон становништва вршен од стране мађарске војске, док је цивилна мађарска управа само немо посматрала злочине и протеривања која су се одвијала на тим просторима. Мађарска окупациона војска планирала је да пресели 150.000 Срба у Србију о чему су обавестили и немачке власти у Србији. Зарад реализације тог циља широм Бачке било је организовано 14 привремених, сабирних логора за српско становништво из Бачке и Барање.³⁵ После задржавања у логорима избеглице су транспортоване за Србију, и то углавном у Београд и његову околину.³⁶ Иако се окупатор у Бачкој трудио да организовано исесели велики број немађарског становништва, учестале и бруталне одмазде које су извршаване над цивилним становништвом у Бачкој утицале су да масе српског становништва потраже спас у Србији. Пораст броја избеглица из Бачке и Барање узнемирио је и немачке окупационе власти у Београду које су тражиле од својих надређених у Берлину да ургирају код мађарске владе у Будимпешти да се прекине са протеривањем српског становништва.

На територијама које су прикључене Бугарској међу српским становништом су и даље била свежа сећања на терор који је спровођен у Првом светском рату од стране бугарске војске и власти. По почетку окупације бугарске окупационе власти састављале су спискове Срба које је требало протерати. На овим списковима најчешће су се налазила имена и презимена

³⁵ Slobodan D. Milošević, *n.d.*, str. 70-72.

³⁶ Б. Ј., „У Обреновац је стигао транспорт избеглица који су смештени по селима“, *Ново Време*, 29. јун 1941, стр. 5.

предратних представника југословенских власти, пре свега полицијских чиновника и жандарма. Бугарске окупационе власти су упоредо покушавале да изврше и бугаризацију једног дела српског становништва и то пре свега у Македонији. Претпоставља се да је из окупационе зоне под контролом бугарске војске и државе у току 1941. године пребегло преко 30.000 избеглица. Истраживања показују да је са простора Македоније у току Другог светског рата избегло око 50.000 Срба.³⁷

Територија Косова и Метохије у Другом светском рату била је подељена између Немачке, Италије и Бугарске. Бугарској је припао мали део Косова са деловима гњиланског и урошевачког среза. Већи део Косова и Метохије био је под контролом Италијана који су власт на том простору препустили албанским квинслизима. Главни циљ Албанаца био је прикључење Косовскомитровачког округа италијанској окупационој зони и протеривање Срба са Косова и Метохије. У исто време се велики број Албанаца из Албаније населио на Косово и Метохију. Немачка је желела да себи обезбеди искључиво право експлоатације рудника Трепче. Тако је Косовскомитровачки округ ушао у састав окупиране Србије као део Дринске бановине.³⁸ Као и на осталим окупираним подручјима и на Косову и Метохији од протеривања су највише биле угрожене породице колониста које су се доселиле између два светска рата. Са територије Косова и Метохије у првим месецима окупације на простор Србије избегло је преко 15.000 људи.³⁹ Увидевши размере терора албанских квинслишких формација, немачка команда у Београду је запретила Албанцима оружаном силом уколико не престану са протеривањем Срба.⁴⁰ У протеривању Срба са Косова и Метохије можемо уочити једну константност која је трајала током читавог рата. Нажалост, извори који говоре о егзодусу Срба са овог простора су јако сиромашни и историографија још није дошла до прецизних података о броју избеглих.⁴¹ Послератна југословенска историографија је разлоге за терор и протеривање Срба са Косова и Метохије видела у предратном

³⁷ Највећи број сведочанстава о размерама прогона Срба у Македонији сачуван је у изјавама самих избеглица и извештајима православних свештеника из Македоније.

³⁸ У састав Косовскомитровачког округа ушли су Вучитрн, Подујево, Косовска Митровица и Нови Пазар. На власти у овим местима углавном су се налазили Албанци.

³⁹ До краја 1941. године број оних који су дошли са Косова и Метохије нарастао је на неколико десетина хиљада људи. „Ново Време“ је писало и о случајевима када је италијанска војска узимала у заштиту српске изгнанике (Д. Вуч., „Посао комесаријата за избеглице постављен је на планску основу“, *Ново Време*, 24. јул 1941, стр. 3).

⁴⁰ Milan Borković, *n.d.*, str. 200.

⁴¹ Подаци говоре о 100.000 протераних Срба са Косова и Метохије у периоду од 1941. до 1944. године (Branko Petranović, *n.d.*, str. 251-252).

неравноправном положају Албанаца у краљевини Југославији који се огледао у врло ретком укључивању Албанаца у органе власти и игнорисању албанског језика у државној служби и у школама. Сви наведени разлози могу оправдати незадовољство Албанаца, али се не могу прихватити као повод за злочине и прогон неалбанских житеља Косова и Метохије. У прилог томе треба навести и то да су се Албанци у малом броју укључивали у рад КПЈ и обласног комитета КПЈ за Косово и Метохију, партије која се још пре рата залагала за права Албанаца и њихову равноправност са осталим народима краљевине Југославије. На све то треба додати да је се у првим годинама рата у партизанским одредима налазило тек пар десетина бораца Албанаца.

Избеглице које су долазиле са простора Косовскомитровачког округа нису имале статус избеглица јер је округ формално припадао Србији. Саме квинслишке власти у Србији су ускраћивале помоћ овим избеглицама, а у неким случајевима су их присиљавале да се врате на Косово. Дневна штампа у Србији је све ове избеглице са Косова и Метохије, као и избеглице из Македоније у својим чланцима називала избеглицама са „југа“. Информације које су пристизале са тих простора биле су веома штуре што се одразило и на писање „Новог Времена“ о прогонима и прогоњенима. Штампа је неретко писала о доласку избеглица са Косова и Метохије које су морале пешке да прелазе велике раздаљине. Овако дуго пешачење било је посебно напорно за децу.⁴² Избеглице су тако само проживљавале једну тешку фазу у свом избегличком животу, настављајући ка Србији, на путу неизвесности где их је чекало још много искушења.

⁴² Тако је једна самохрана мајка по доласку у Врњачку бању изјавила: „Од Ђаковице до Пећи пешачили смо и гладовали. То су били тешки дани“ (Л. Р., „Велика акција за збрињавање избегличке деце у Врњачкој Бањи“, *Ново Време*, 25. јул 1941, стр. 4).

2.3. Депортовање словеначког цивилног становништва на територију окупираних Србије

Пројекат „Нове Европе“ којим је врх нацистичке партије хтео да из корена промени Европу у духу националсоцијализма ослањао се на депортације становништва у циљу мењања етничке слике континента и стварања „немачког животног простора“ (deutscher lebensraum). Иако је премештање становништва у Другом светском рату било изражено на читавом југословенском простору, своју најконкретнију и најорганизованију форму попримило је на северу данашње Словеније. Територије Горењске, Штајерске и делови Корушке и Долењске које су припојене Немачкој, биле су насељене словеначким и немачким становништвом.⁴³ Још је Адолф Хитлер приликом посете Марибору, тада преименованом у Марбург на Драви (Marburg an der Drau), крајем априла 1941. године захтевао хитно иселјење Словенаца са анектираних подручја. План немачке власти је био да се један део Словенаца германизује, а да се други део од укупно 260.000 људи протера на исток и да се на њихова имања населе Немци. У планове за депортовање Словенаца био је умешан сам врх немачке државе посебно Хајнрих Химлер који је након једне посете анектираним деловима Дравске бановине издао смернице за пресељење Словенаца на остале југословенске територије.⁴⁴ У овим смерницама могу се уочити слични постуци који су примењивани и над Србима који су депортовани из НДХ у Србију. Пре свега, сам Хајнрих Химлер је инсистирао да прво треба иселити словеначку интелигенцију како би се „обезглавио“ најобразованији део Словенаца. Затим је на анектираним подручјима Дравске бановине основано неколико сабирних логора кроз које су прошле десетине хиљада словеначких избеглица.

Депортовање више стотина хиљада Словенаца изискивало је озбиљне припреме, те је с тога одржано неколико конференција са представницима немачких власти у Србији и усташама. На тешкоће које би могао изазвати долазак великог броја Словенаца у Србију указивале су

⁴³ Немачка је анектирала економски најразвијенији део бивше Дравске бановине који је захватао површину од 10.201 км² на којем је живело укупно 798.700 становника (Tone Ferenc, *Nacistička raznorodovalna politika v Sloveniji v letih 1941 - 1945 s posebnim ozirom na izseljevanje Slovencev in naseljevanje Nemcev* (doktorska disertacija, Univerzitet u Ljubljani, Filozofski fakultet, odeljenje za istoriju, 1964), str. 57).

⁴⁴ Tone Ferenc, *n.d.*, str. 98-105; Slobodan D. Milošević, *n.d.*, str. 21-22.

и немачке окупационе власти у Београду. Претпостављало се да би велики број избеглица које долазе из Словеније изазвао тешкоће у организовању исхране и смештаја тих избеглица и да би то могло утицати на разбуктавање устанка у Србији. Адолф Хитлер је инсистирао да се Словенци преместе у Србију и био је изричито против њиховог насељавања у НДХ због близине усташке државе и Словеније. На крају је одлучено да се број Словенаца које треба депортовати у Србију смањи. Убрзо затим су немачке власти у договору са хрватским властима одлучиле да се већи део Словенаца насели у НДХ на имања Срба које је требало депортовати у Србију. Због потреба прихвата словеначких избеглица и регулисања њиховог статуса у Београду је од стране Савета комесара основан Генерални комитет за насељавање Словенаца. За председника комитета био је постављен специјални саветник у Министарству социјалне политике др Федор Аранички.⁴⁵ До тада је евиденцију о словеначким избеглицама водио Црвени Крст у Београду и Друштво Словенаца из Београда преко којих су избегли Словенци одржавали везе са матицом.⁴⁶ Први транспорти са словеначким избеглицама кренули су ка Србији између 6. и 10. јуна 1941. године.⁴⁷ Словенци су у Србију углавном долазили у Аранђеловац,⁴⁸ а касније су углавном распоређивани у унутрашњост и у исељеничке колоније у Јагодини, Чачку, Врњачкој Бањи и Рибарској Бањи. Поред ових места велики број словеначких избеглица налазио се и у Крушевцу, где су једно време чинили већину избегличког становништва све до доласка избеглица са Косова и Метохије и из Македоније. Према најпотпунијим подацима претпоставља се да је на територију Србије током 1941. године депортовано око 15.000 Словенаца.⁴⁹ Словенци који су долазили на територију Србије били су прихватани од локалног становништва на коректан начин. Локално српско становништво тежило је да помогне словеначким избеглицама и да им омогући што лакше интегрисање у српско друштво. О поступцима локалног становништва

⁴⁵ Tone Ferenc, *n.d.*, str. 233-235.

⁴⁶ Непотписани чланак, „Везе београдских Словенаца са Црвеним крстом у Београду“, *Ново Време*, 31. мај 1941, стр. 4; Непотписани чланак, „Лица која треба да се јаве словеначком Црвеном Крсту“, *Ново Време*, 15. јун 1941. године, стр. 4.

⁴⁷ У литератури која се бави питањем депортација словеначког становништва у Другом светском рату нема назнака када је тачно кренуо први транспорт Словенаца за Србију. Претпоставља се да би то могао бити 7. јун 1941. године јер се тај датум после окончања рата празновао као Дан избеглица у знак сећања на долазак прве групе Словенаца у Србију.

⁴⁸ Ivana Gruden, *Stradanje Slovenaca u Nišu tokom Drugog svetskog rata*, Niš 2014, 20.

⁴⁹ Milan Borković, *n.d.*, str. 198; Истраживачи су током неколико деценија објавили мноштво радова о словеначким избеглицама. Неки од тих радова детаљно су се бавили словеначким избеглицама у Србији. Више о словеначким избеглицама у Србији: Fran Roš, *Slovenski izganici u Srbiji 1941 - 1945*, Maribor 1967.

према избеглим Словенцима и њиховој захвалности на помоћи сведоче и многобројна нераскидива пријатељста која су се наставила и после окончања рата.

На путу неизвесности

Избеглице чекају транспорт (негде у Србији 1941. године)

III ИЗБЕГЛИЦЕ У СРБИЈИ 1941. ГОДИНЕ

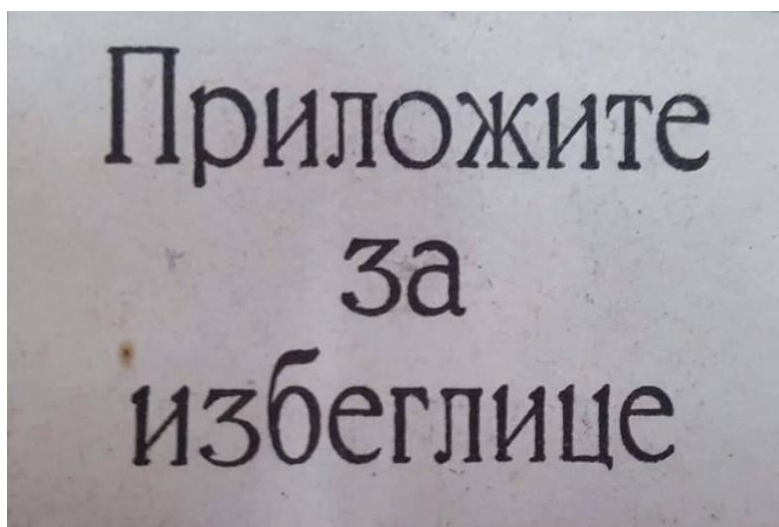
Криза која је погодила Србију доласком избеглица закупила је велику пажњу становништва, власти и штампе у окупираној Србији. Избегличко питање било је једно од централних тема колаборационистичке штампе током читаве 1941. године. Штампа је афирмативно писала о ангажовању власти на збрињавању избеглица, увидевши у томе велики пропагандни потенцијал који би евентуално могао утицати на популаризацију колаборационистичких власти. У писању штампе тог времена о избегличком питању карактеристични су покушаји да се рад квинслишке власти по питању избеглица и њиховог збрињавања представи као плански и организован. Штампа је покушавала да долазак избеглица и свеопшту солидарност становништва у Србији представи као део једног крупног пројекта националног препорода који је требао да помогне у проналажењу места за српски народ у „Новој Европи“ под немачким патронатом. Долазак избеглица тумачен је од стране колаборациониста као доказ да у Србији владају ред и мир „јер нико не би бежао од једног зла да би се нашао у другоме.“⁵⁰ Ипак, и поред тога што је колаборационистичка штампа обилато писала о избеглицама, саме приче избеглица о њиховом путу, страдањима и терору који су проживљавали и њиховим судбинама врло ретко су налазиле места на страницама дневне штампе у окупираној Србији.

Иако је у историографији неоспорна чињеница да је посао прихвата и збрињавања избеглица позитивна тековина политике српских колаборационистичких власти она је такође и прецењена. Српски колаборационисти видели су у избегличком питању велики значај за афирмацију своје власти и константно су инсистирали на друштвеном и националном значају овог питања, свесно занемарујући његове политичку компоненту када су у питању односи са суседним марионетским државама из којих су насилно протеривани Срби. Ионако скромних капацитета квинслишка власт у Србији готово да се није, осим вербално, супростављала властима околних земаља и њиховом терору над српским становништвом. Поред свега наведеног треба истаћи и да је се и сам немачки војно-окупациони апарат у Србији у неколико наврата залагао да се престане са егзодусима

⁵⁰ Др Драгутин Јанковић, „Ковачи своје среће“, *Ново Време*, 27. јун 1941, стр. 3.

српског становништва и да је чак у случају терора Албанаца на Косову и Метохији запретио и оружаном силом албанским колаборационистима. Свакако, у овоме не треба видети никакву ангажовану просрпску политику немачког окупатора, већ једно реално перципирање ситуације од стране Немаца који су такође били оптерећени доласком великог броја избеглица.

Збрињавање избегица које је изискивало велике напоре утицало је на то да се већина становника Србије солидарно укључи у акције за помоћ избеглицама. Већина ових акција у почетку била је вођена од стране власти и надлежних институција. Постепено се ширио и

број акција које су сами грађани иницирали, исказујући велику саосећајност и бригу за избеглице и своје сународнике. Међутим, становништво на територије окупиране Србије, која је била тешко погођена ратним стањем, није било у стању да само помогне избеглицама у оној мери у којој

се то од њих очекивало. Тешка ситуација у којој се налазило становништво Србије утицала је код неких људи на појаву апатије и несолидарности према избеглицама које су понекад називане и „странцима“. И поред свега, већи део становништва Србије, а посебно њен мање имућнији слој исказао је у таквој једној ситуацији неизмерну солидарност и жељу да се помогне избеглицама.

Дани солидарности

Скупљање прилога за избеглице на београдским улицама

3.1. Рад колаборационистичких власти на збрињавању избеглица и оснивање Комесаријата за избеглице

Оснивањем Савета комесара као прве колаборационистичке управе у Србији омогућено је да се питање избеглица које су у све већем броју долазиле у Србију постави на планску основу. Комесарска управа је већ јуна 1941. године упутила апел немачким окупационим властима да спрече даљи покољ и егзодус српског становништва. Убрзо након тога власт је започела са оснивањем организација које би се бавиле збрињавањем избеглог становништва. Тако је још у мају основан Комитет за иселавање, док је средином јуна основан Централни одбор за збрињавање избеглица и обнову Смедерева. На челу овог одбора као председник налазио се Милан Аћимовић, док су потпреседници били Димитрије Љотић, тадашњи изванредни комесар Смедерева, и Драгомир Драги Јовановић председник београдске општине.⁵¹ На првој седници Централног одбора за збрињавање избеглица и обнову Смедерева усвојен је правилник рада Одбора у целој земљи као и апел за помоћ избеглицама који је требало упутити целокупном становништву Србије.⁵² Најзначајнији орган који се бавио питањем избеглица на простору окупиране Србије током Другог светског рата био је Комесаријат за избеглице и расељенике. Он је био под надлежношћу Савета комесара који је 6. јула 1941. године донео одлуку о оснивању позиције изванредног опуномоћеног комесара за избеглице и расељенике. Комесар је водио и координисао радом Комесаријата и његових локалних одбора који су оснивани на нивоу бановина, срезова и општина. Први комесар који је обављао ову дужност био је инжињер и потпуковник у пензији Андра Поповић.⁵³ Долазак великог броја избеглица је узнемирио и немачке окупационе власти које су при Штабу Војног заповедника за Србију поставиле комесара за пресељавање. Ову функцију обављао је др Ернест Вајнам који је пре тога био задужен за операције пресељавања немачког становништва из Бесарабије и Горње Буковине. Значајан

⁵¹ Љ. С., „У Београду је основан Централни одбор за збрињавање избеглица и обнову Смедерева“, *Ново Време*, 19. јун 1941. стр. 1 и 3.

⁵² Љ. С., „Ових дана биће упућен апел српском народу за помоћ избеглицама“, *Ново Време*, 20. јун 1941. године, стр. 2.

⁵³ Канцеларија комесара за избеглице налазила се у улици Краља Милана у згради бившег Министарства спољних послова краљевине Југославије (Непотписани чланак, „Г. Андра Поповић постављен за комесара за насељенике и избеглице“, *Ново Време*, 27. јун 1941, стр. 1).

траг у раду са избеглицама оставило је Друштво Црвеног Крста Србије које се примарно бавило питањем ратних заробљеника Југословенске краљевске војске. И поред тога ово Друштво је учествовало у организовању трпеза за избеглице које су осниване у свим већим градовима Србије.

Велики број избеглица у Србију је долазио без основних докумената. Евиденције које су вођење о њима нису биле потпуне што је касније отежавало планирање њиховог смештаја и исхране. Колаборационистике власти наложиле су локалним властима да изврше попис свих оних избеглица које нису имале документа и које су илегално прелазиле границу. Овај попис је вршен у периоду од 14. до 20. августа 1941. године.⁵⁴ Постојала је и замисао да се све избеглице окупе на једном месту, тачније у Младеновцу, и да се тако изврши њихов попис. У првим месецима окупације највећи број избеглица долазио је у Београд. Због великог броја избеглица донета је одлука по којој избеглице морају имати легитимације са дозволом за боравак у Београду. Почетком септембра управник града Драгомир Драги Јовновић донео је наредбу којом се забрањује долазак нових избеглица у Београд. Да би се растеретио Београд власти су одлучиле да се избеглице насељавају у унутрашњост, посебно у оне крајеве у којима би избеглице могле утицати на напредак привреде. Тако су словеначке избеглице у Крушевцу приметивши застарелост начина привређивања у том крају замолиле локалне власти да им дају на коришћење државни расадник у Крушевцу како би ту организовали курсеве и обуку за српске пољопривреднике.⁵⁵ Власти су покушавале да избеглице населе на просторе који су климатски били најсличнији крајевима одакле су избегли.⁵⁶ Међутим, избеглице су се и даље самовољно кретале по Србији настањујући се углавном у развијенијим крајевима у односу на оне пасивније. Од градова у унутрашњости Србије највише избеглица било је у Крушевцу, Нишу, Шапцу, Обреновцу, Краљеву и Ужицу.⁵⁷ Број оних који су избегли у Моравску Бановину био је толико велики да је бан Моравске Бановине издао наредбу о реквизирању станова за избеглице. Већ крајем

⁵⁴ „Попис и регистравање избеглица“, *Ново Време*, 12. август 1941, стр. 5.

⁵⁵ Б. С., „Словенци из Крушевца желе да у новој средини створе угледни расадник, низ предузећа и течајеве за српске сељаке“, *Ново Време*, 29. август 1941, стр. 5.

⁵⁶ Постојали су планови да се све избеглице из Словеније населе у Западну Србију јер су ти крајеви слични планинским пределима Словеније одакле су долазиле избеглице (Д. Вуч, „Посао Комесаријат за избеглице поствљен је на палнску основу“, *Ново Време*, 24. јул 1941, стр. 3).

⁵⁷ У Ужицу је према попису спроведеном у лето 1941. године живело 14.364 становника, док је према званичном попису 1938. године у овој варошици живело 7.485 становника (М. С., „Ужице град са 14.364 становника и само 9 Јевреја“, *Ново Време*, 18. јул 1941, стр. 4).

јуна 1941. године у Лесковцу није било слободних станова у којима би се могле сместити избеглице јер је у тај град константно долазио велики број избеглица са својим породицама које су просечно имале од 6 до 7 чланова. Током лета 1941. године у Богатићу је већ било смештено 5.150. избеглица које су чиниле већину становништва ове мачванске варошице. У 1941. години највећи број избеглица налазио се на територији Моравске и Дринске Бановине.

Избегличка криза у Србији достигла је врхунац у августу и септембру 1941. године када се по процени Комесаријата за избеглице на територији Србије нашло око 300.000 избеглица.⁵⁸ Број избеглица које су долазиле у окупирану Србију био је толики да је Војноуправни командант Србије, генерал Хајнрих Данкелман, средином септембра на кратко забранио прихват нових избеглица у Србији. Због великог прилива избеглица нова власт предвођена Миланом Недићем средином октобра поставила је на место изванредног опуномоћеника за избеглице и расељенике избеглицу Тому Максимовића.⁵⁹ Убрзо затим власт је донела *Уредбу о Комесаријату за избеглице и пресељенике* по којој је Комесаријат био директно подређен Министарском савету. Да би рад Комесаријата био што делотворнији и функционалнији крајем 1941. године основан је Саветодавни одбор при Комесаријату за избеглице који је требао да се бави питањима смештаја, запошљавања избеглица и да изврши документовање случајева физичког насиља над избеглицама пре њиховог доласка у Србију.⁶⁰

Највећи проблем са којим се суочила власт у Србији било је обезбеђење смештаја за избеглице. Квинслишка власт дубоко зависна од немачког окупатора добијала је од немачких власти смернице за насељавање избеглица. Због тога се тежило да се све напуштене зграде и институције преуреде за смештај избеглица. Поред тога позивани су и грађани да приме у своје домове избеглице и њихове породице. Овим позивима одазао се

⁵⁸ Milan Borković, *n.d.*, стр. 199.

⁵⁹ Тома Максимовић (1895-1958) свој радни век започео је као радник у фабрици обуће у „Бати“ у Борову где је касније именован и за директора ове фабрике. У Борову се пред Други светски рат налазио на челу општине. Након успостављања усташке државе ухапшен је од стране власти и притворен као и многи угледни Срби из Вуковара и околине. Успео је да побегне из затвора и да у маси избеглица дође у Србију. Током Другог светског рата налазио се на челу Комесаријата за избеглице, да би по завршетку рата био ухапшен и осуђен на пет година затвора са принудним радом (Симо Ц. Ћирковић, „Томо С. Максимовић“, у: *н.д.*, стр. 305).

⁶⁰ Непотписани чланак, „Стварање Саветодавног одбора при Комесаријату за избеглице“, *Ново Време*, 24. децембар 1941, стр. 6.

велики број грађана, посебно у Београду.⁶¹ Избеглице су покушавале преко огласа у дневној штампи да изврше размену своје имовине за одговарајућу имовину у Србији.⁶² Највећи део избеглица био је смештен по избегличким логорима који су били малих и недовољних капацитета и углавном без основних хигијенских услова. Први и највећи логор овакве врсте основан у Београду био је логор Топовске шупе који је основан на месту бивше касарне Југословенске краљевске војске. У овом логору је у јуну 1941. године било смештено већ око 1.200 избеглица. И поред свих настојања један део избеглица остао је незбринут и тако дочекао зиму 1941/1942. године. У немогућству да нађу смештај у Србији неке избеглице, пре свега из НДХ, враћале су се на просторе одакле су протеране.⁶³ Оне су се по повратку из избеглиштва прикључивали партизанским и четничким одредима. Избеглице које су долазиле на територију Србије са собом су донеле и тифус. Због тога је у Подрињу уведено неколико карантинских станица у којима су вршени лекарски прегледи и збрињавање заражених избеглица. Овакви карантини су успостављени и у Грузи и Рашкој. Највише оболелих је било међу децом, те је с тога у Београду основана Централна болница за лечење деце – Централни Лазарет.

Проблем исхране избеглица решаван је тако што су по општинама организоване кухиње за избеглице. Словенци су у већим градовима сами учествовали у организовању избегличких кухиња.⁶⁴ Неретки су били и случајеви да су у кухињама биле запослене и избеглице. Услуге неких од тих кухиња користиле су и радници и сиромашни грађани.⁶⁵ Из магацина при кухињама и логорима избеглице су могле вршити требовање хране. Због велике несташнице хране један број избеглица није примао помоћ у храни. Многе општине и срезови у Србији нису имале организоване кухиње за избеглице. За разлику од њих Зајечар је представљао пример најорганизованијег града у погледу смештаја и исхране избеглица јер је у том граду

⁶¹ Видети нпр.: Љ. С., „Цео дан је пребројаван новац који је сакупљен на београдским улицама“, *Ново Време*, 1. јул 1941, стр. 3, у којем један београдски келнер истиче да је стан у својој кући на Карабурми намењен за издавање дао годину дана бесплатно на коришћење једном избеглом брачном пару.

⁶² Видети огласне стране у: *Ново Време*, 18. јул 1941, *Ново Време*, 5. септембар 1941, *Ново Време*, 7. септембар 1941, *Ново Време*, 13. септембар 1941. године. Једна избеглица из Загреба нудила је своју троспратну кућу у вредности око 2. 000. 000 динара у замену за сличну кућу у Београду.

⁶³ Постоје индиције да су избеглице биле примораване од стране српских квинслишких власти да се враћају на територију НДХ (Filip Škiljan, *Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH*, str. 238-239).

⁶⁴ Ivana Gruden, *n.d.*, str. 20.

⁶⁵ Видети нпр.: Љ. С., „Ужичка општина отворила је кухињу за раднике и избеглице“, *Ново Време*, 1. јул 1941, стр. 4.

постојала посебна кухиња, пекара и магацин хране намењен искључиво избеглицима.⁶⁶ О исхрани избеглица бринуло су се и становништво окупиране Србије које је избеглицима делило храну или организовало оброке за избеглице одмах по њиховом ступању на територију Србије.⁶⁷ У пролеће 1941. године у Србији је дошло до велике инфлације која је претила да употпуности угрози привреду и финансију земље. Због тога су квинслишке власти започеле са штампањем новог српског новца и његовом заменом за стари југословенски новац. Због константног прилива избеглица продуживан је рок за замену ових новчаница.⁶⁸

3.2. Акције прикупљања помоћи за избеглице

Становништво Србије показивало је велику солидарност и саосећајност према трагедији која је задесила избеглице које су своје уточиште налазиле у Србији. Српски народ се у великом броју прикључио акцијама за скупљање помоћи и збрињавање избеглица, а иза неких акција је стајао и као иницијатор и организатор. И поред жеље грађана да сами организују прикупљање помоћи за избеглице, прилози за избеглице су углавном скупљани на основу интервенција власти путем уредби и наредби. У Београду је наредбом локалних власти уведен „исељеники динар“ који је прикупљан опорезивањем посетилаца јавних локала.⁶⁹ Постојали су и предлози да се поред „исељеничког динара“ уведе и „позоришни и биоскопски динар“, „бањски динар“ и „пивски динар“ који би се сакупљали у корист избеглица. Савет Комесара и Министарски савет доносили су наредбе по којој су пољопривредници били дужни да издвоје за избеглице 1% укупног рода пшенице

⁶⁶ В. Б. „Зајечарска општина израдила је најстварнији и најцелисходнији план за обезбеђење сиромашних и избеглица“, *Ново Време*, 17. јул 1941, стр. 5.

⁶⁷ Видети нпр.: Непотписани чланак, „Поклон избеглицима“, *Ново Време*, 28. септембар 1941, стр. 5, у коме Лепосава и Антигон Папа-Ђорђе, власници фабрике ратлука у Београду дарују 500 кутија ратлука за избегличку децу; Непотписани чланак, „Београђанин који сваког дана има двоје избегличке деце за ручком“, *Ново Време*, 11. децембар 1941, стр. 5.

⁶⁸ Непотписани чланак, „Размена југословенских новчаница избеглицима“, *Ново Време*, 9. јул 1941, стр. 3; „Како Српска банка замењује новчанице избеглицима?“, *Ново Време*, 21. август 1941, стр. 3.

⁶⁹ Љ. С., „У корист избеглица и за обнову Смедерева биће опорезовани посетиоци јавних локала и уведен исељенички динар“, *Ново Време*, 3. јул 1941, стр. 3.

и кукуруза.⁷⁰ Одлукама власти избеглице су биле ослобођене и разних административних такси.

Највећа акција за скупљање помоћи и прилога за избеглице током Другог светског рата на простору окупиране Србије догодила се крајем јуна 1941. године и уз неколико прекида у краћим интервалима настављена је све до зиме и акције скупљања „Зимске помоћи“. Централни одбор за збрињавање избеглица је неколико дана пре званичног отпочињања акције упутио апел становницима Србије да приложе своје прилоге за избеглице и да на тај начин дају „доказ о великој љубави Србиновој за његов народ и његову груду“.⁷¹ Ова акција је у свом зачетку спроведена у Београду од 25. јуна да би се прикупљање помоћи касније наставило и у унутрашњости. Зарад спровођења ове акције оснивани су бановински одбори и среска повереништва широм Србије.⁷² Приметно је да се у акције прикупљања помоћи спорије укључивао Банат који је био под контролом фолксдојчера (Volksdeutsche). Месни одбори за прикупљање помоћи за избеглице оснивани су само уз дозволу подбана за Банат и локалних немачких власти. Иначе у самом Банату је у току 1941. године пописано тек 87 избеглица.⁷³ На том простору долазило је и до појединачних случајева протеривања Срба у оним местима где су они били апсолутна мањина. Прикупљање прилога вршено је и на селу где се помоћ давала углавном у натури у виду пољопривредних производа. Сакупљачи прилога су били обележени траком у бојама српске тробојке које су носили на својој одећи и они су сваком донатору давали значку са српском заставом. Власт је константно слала апеле грађанима да се солидаришу и прикључе акцијама прикупљања помоћи за избеглице.⁷⁴ Одзив за прикупљање прилога за избеглице био је највећи на Видовдан 28. јуна 1941. године када је према писању „Новог Времена“ само у Београду донаторима било

⁷⁰ Анализирајући штампу приметно је да се овој акцији прикупљања пшенице нису одазвали сви пољопривредници. То је и разумљиво имајући у виду да је велики број пољопривредника једва подмиривао и своје личне потребе приносима са своје земље. Због слабог одзива наредба о прикупљању пшенице је неколико пута кроз штампу понављана, док је у исто време Житна Централа откупљивала вишкове пшенице у корист избеглица (Branko Petranović, *n.d.*, str. 125).

⁷¹ „Апел Централног одбора за збрињавање Срба и обнову Смедерева“, *Ново Време*, 24. јун 1941, стр. 5.

⁷² Видети нпр.: К. Б., „Ваљевци развили живу акцију за помоћ избеглицама“, *Ново Време*, 25. јун 1941, стр. 6; В. Ј., „Акција Обреновца за помоћ избеглицама и за обнову Смедерева“, *Ново Време*, 27. јун 1941, стр. 3; Непотписани чланак, „Ужице за избеглице“, *Ново Време*, 29. јун 1941, стр. 5; М. М., „Акција избеглица за помоћ избеглицама у Младеновцу“, *Ново Време*, 1. јул 1941, стр. 4.

⁷³ Slobodan D Milošević, *n.d.*, str. 44.

⁷⁴ Видети нпр.: „Апел комесара г. Милана Аћимовића на београдском радиу“, *Ново Време*, 28. јун 1941, стр. 1, у коме се становништво позива да се укључи у акцију прикупљања помоћи за избеглице. Овај апел се завршава ускликом „Само слога Србина спасава!“

подељено преко 100.000 значки у бојама српске заставе.⁷⁵ Тог дана је уз помоћ свештенства организовано и прикупљање новца за избеглице у београдским црквама.⁷⁶

Позивима за прикупљање прилога у корист избеглица одазвала су се и многобројна друштва, привредне организације, установе и банке које су по правилу давале и највеће прилоге. Тако је Радничка комора у Београду донирала 100.000 динара Комесаријату за избеглице и обнову Смедерева, Вајфертова пивара приложила је 300.000 динара, док је чувени предратни трговац Влада Митић донирао највећу појединачну донацију од 200.000 динара. Током акције прикупљања новца грађани су давали прилоге у страним валутама, пре свега у италијанским лирама и аустријским крунама. Као прилог даван је и стари српски сребрни новац, али и још неки новчићи који су имали нумизматичку вредност. Прилоге за избеглице у Лесковцу су давали чак и бугарски војници.⁷⁷ Првобитно је било планирано да акција прикупљања помоћи за избеглице и обнову Смедерева траје само неколико дана у току лета 1941. године, и да се након тога путем разних пореза настави скупљање новца за те потребе. Како прикупљена средства нису била довољна да подмире све потребе великог броја избеглица ова акција је продужавана неколико пута током 1941. године. Прилози су током читавог трајања акције скупљани и у редакцији „Новог Времена“. До краја 1941. године у редакцији „Новог Времена“ скупљено је 300.000 динара за избеглице. Кроз рубрику малих огласа у „Новом Времену“ обавештавани су читаоци овог дневног листа где могу остављати прилоге и како се преко разних организација могу директно укључити у акције прикупљања помоћи и збрињавања избеглица.⁷⁸ Током прикупљања помоћи неки појединци су злоупотребљавали ову акцију зарад стицања новчане користи. Крајем јула 1941. године колаборационистичке власти пустиле су у промет посебне серије избегличких поштанских маркица од чије продаје су прикупљана средства за помоћ избеглицима и обнову Смедерева.⁷⁹ Првобитно је било планирано да се у промет пусти 100.000 маркица чија је укупна вредност имала 2.500.000 милиона динара. Избегличке маркице су продаване

⁷⁵ Љ. С., „Сто хиљада значки са српском тробојком растурено у току јучерашњег дана“, *Ново Време*, 29. јун 1941, стр. 3.

⁷⁶ Непотписани чланак, „У београдским црквама јуче је прикупљано за избеглице и обнову Смедерева“, *Ново Време*, 29. јун 1941, стр. 4.

⁷⁷ Непотписани чланак, „Лесковчани обимно помажу избеглице“, *Ново Време*, 16. август 1941, стр. 4.

⁷⁸ Ова обавештења у рубрици малих огласа најчешће су упућивана удружењима фијакериста, кочијаша и рабација који су позивани да бесплатно превозе избеглице и њихов пртљаг и да учествују у прикупљању помоћи за избеглице (Видети огласну страну у: *Ново Време*, 28. јануар 1941).

⁷⁹ Ђ. Н., „Пуштају се у промет марке у корист избеглица и Смедерева“, *Ново Време*, 28. јул 1941, стр. 3.

и током читаве јесени 1941. године када је тим путем сакупљен највећи део новца за избеглице.

Крајем 1941. године Централни одбор за збрињавање избеглица започео је са акцијом прикупљања „Зимске помоћи“ за избеглице.⁸⁰ Прикупљање помоћи је отпочело након прогласа председника владе Милана Недића српском народу у коме је позвано становништво да се прикључи овој акцији. Позиване су и избеглице које су нашле смештај и запослење у Србији да се прикључе акцији и помогну друге избеглице. Недуго затим Централни одбор за прикупљање помоћи за избеглице преименован је у Централни одбор за прикупљање „Зимске помоћи“. Одзив на акцију скупљања „зимске помоћи“ био је врло добар с тим што је било приметно да су се овог пута акцији одазвали у већем броју и имућнији и угледнији грађани. Сакупљање и дељење зимске помоћи вршено је искључиво преко Комесаријата за избеглице јер су ранија искуства са дељењем новчане помоћи избеглицама показала да су ту помоћ добијали и појединци који нису имали статус избеглица. Прилози за „Зимску помоћ“ из унутрашњости су нередовно долазили у Београд због отежаног саобраћаја услед зимских услова и нестабилне војно-политичке ситуације у

Србији.

Штампа је константно писала о великим размерама акција прикупљања помоћи за избеглице. Извештавајући о акцијама прикупљања помоћи новинари „Новог Времена“ су јунске дане када је отпочело прикупљање

прилога за избеглице описивали као „дане националне солидарности и дисциплине“. „Ново време“ је у више наврата писало о „великом одзиву Београђана“ у акцији прикупљања помоћи за избеглице, често наводећи да је мање имућнији део становништва био много агилнији и дарежљивији од богатијих слојева друштва.⁸¹ Имућнији грађани критиковани су

⁸⁰ Непотписани чланак, „Централни одбор за збрињавање Срба – избеглица преузима организовање зимске помоћи“, *Ново Време*, 24. септембар 1941, стр. 1.

⁸¹ Видети нпр.: Ј. Об., „Акција прикупљања прилога за избеглице и обнову Смедерева даје изванредне резултате“, *Ново Време*, 27. јун 1941. године, стр.3, у којем „Ново Време“ доноси причу о обалском раднику

због тога што нису у већој мери давали прилоге за избеглице и обнову Смедерева.⁸² На страницама „Новог Времена“ често је изражавана захвалност немачким окупационим властима за помоћ у прикупљању помоћи за избеглице. Велики допринос у сакупљању прилога за избеглице дале су разне културне установе и организације. Прикупљање прилога је углавном вршено на концертима и представама које су организоване искључиво ради прикупљања прилога за избеглице и обнову Смедерева. Један такав концерт организован је 22. јуна 1941. године у Коларчевој задужбини од стране немачког руководства Београдске радио станице која је тада била преименована у Војнички радио Београд (Soldatensender Belgrad).⁸³ Овај концерт је уједно био и први симфонијски концерт одржан у Београду после завршетка Априлског рата. Концерти на којима је прикупљана помоћ за избеглице организовани су углавном уз помоћ немачких окупационих и колаборационистичких власти.⁸⁴ У многим примерима хуманости и солидарности које су исказивали културни радници истицали су се примери радио певачице Нате Павловић која је хонораре од својих концерата давала као прилог за помоћ избеглицама и академског сликара Франтишека Франте Малог који је од сваке своје продане слике издвајао један проценат у корист избеглица.

Обнова позоришне сцене у окупираној Србији одвијала се паралелно са акцијама за прикупљање помоћи за избеглице. Народно позориште у Београду је свој рад након Априлског рата обновило 6. јула 1941. године када је на сцени овог позоришта изведена опера „Травијата“. Ова опера изведена је у корист избеглица и обнове Смедерева јер је сав приход од продатих карата био намењен за избеглице и обнову Смедерева.⁸⁵ Поред професионалних глумаца представе у корист избеглица изводила су и аматерска и путујућа

Драгом Цветковићу који је „бедан и сав исцепан“ дошао у редакцију овог дневног листа да преда новац који је са својим колегама скупио за избеглице.

⁸² Видети нпр.: Л. Р. „Акције за избеглице у Врњачкој Бањи“, *Ново Време*, 9. јул 1941, стр. 4, у којем аутор текста сматра оправданим захтеве да се због малог одазива имућнијих грађана акцији за прикупљање помоћи за избеглице уведе принудни разрез сходно имовинском стању.

⁸³ На овом концерту где је музику изводио Велики радио оркестар цене улазнице су биле веома приступачне за то време и кретале су се од 5 до 30 динара (Непотписани чланак, „Данашњи концерт у корист избеглица и обнову Смедерева“, *Ново Време*, 22. јун 1941, стр.3).

⁸⁴ Видети нпр.: „Концерт београдских певачких друштава у корист избеглица“, *Ново Време*, 29. јун 1941, стр. 6, у којем се доноси информација да комесар Министарства просвете организује концерт београдских певачких друштава за помоћ избеглицама и обнову Смедерева.

⁸⁵ В. Вл., „Прва представа Народног позоришта после рата даваће се у корист избеглица и обнове Смедерева“, *Ново Време*, 6. јул 1941, стр. 3; Ј. О., „Пред препуном двораном приређена је прва претстава Народног позоришта после рата“, *Ново Време*, 7. јул 1941, стр. 3.

позоришта.⁸⁶ У акцијма за прикупљање помоћи за избеглице био је укључен и велики број дечјих аматерских позоришта.⁸⁷ Без икаквих средстава и уз мало маште и добре воље деца су широм Србије организовала представе и пројекције цртаних филмова за избеглице показавши на тај начин старијима своју хуману страну.

Увођене строге контроле свих аспеката јавног живота у Србији 1941. године значило је и да спортска друштава и клубови

морају престати или ограничити свој рад. Готово све спортске манифестације које су се пре рата одржавале у Србији и које су биле познате по својој масовности биле су забрањене. Ипак, и у таквим условима неки спортски колективи, пре свега фудбалски клубови, пронашли су нове прилагодљивије модалитете рада. Обнова спортског

живота на територији окупиране Србије уско је повезана са доласком избеглица и прикупљањем помоћи за њих. Једна од првих утакмица одиграних након успостављања окупационог режима у Србији одиграна је 28. јуна 1941. године у Раковици између *Спортског Клуба Раковица* и *Спортског Клуба Кнежевац*. Ова фудбалска утакмица била је хуманитарног карактера јер се сав приход од продатих улазница ишао у корист избеглица.⁸⁸ Истог дана у Обреновцу одиграна је још једна фудбалска утакмица где су прикупљана средства за помоћ избеглицама и у којој су наступиле и поједине избеглице фудбалери. У колонама избеглица долазили су и многи професионални спортисти који су у новонасталим

⁸⁶ Видети нпр.: Непотписани чланак, „Позоришна представа у корист избеглица у Смедеревској Паланци“, *Ново Време*, 7. јул 1941, стр 3, у коме се говори о управнику путујућег позоришта који је и сам избеглица. Глумци његовог позоришта су у дворани хотела „Централ“ извели три комада од Бранислава Нушића у корист избеглица.

⁸⁷ Видети нпр.: Непотписани чланак, „Чланови Омладинског позоришта приказују *Покондирену тикву*“, *Ново Време*, 11. јул 1941, стр. 4; Непотписани чланак, „Баца приређују представе у корист избеглица“, *Ново Време*, 12. јул 1941, стр. 4; Непотписани чланак, „Деца са Котежа „Неимар“ приредила представу у корист избеглица“, *Ново Време*, 28. јул 1941, стр. 5; Д. Вуч., „Двадесет дечијих позоришта игра у Београду“ *Ново Време*, 10. септембар 1941, стр. 6.

⁸⁸ Непотписани чланак, „Раковица и Кнежевац за Србе избеглице и обнову Смедерева“, *Ново Време*, 1. јул 1941, стр. 4.

приликама покушали да пронађу нове ангажмане. Они су оформили неколико избегличких фудбалских тимова који су повремено играли хуманитарне утакмице на којима је прикупљана помоћ за избеглице.⁸⁹ Тадашњи највећи и најпопуларнији београдски фудбалски тимови СК *Југославија*, која је била приморана да промени свој назив у *Спортски Клуб 1913* и *Београдски Спортски Клуб* (БСК) нису играли хуманитарне мечеве за помоћ избеглицама који су организовани у оквиру Српске лиге.

Између страсти и хуманости

Филателисти чекају у реду за избегличке маркице

⁸⁹ Видети нпр.: Непотписани чланак „Из унутрашњости“, *Ново Време*, 9. септембар 1941, стр. 6, у коме се говори о пријатељској утакмици у корист избеглица одиграној у Обреновцу између екипе локалног тима *Богољуб* и тима састављеног искључиво од избеглица.

3.3. Збрињавање избегличке деце

У колонама избеглица које су се кретале ка Србији било је и много деце, посебно сирочади, које је требало на одговарајући начин збринути. Окупирана Србија није имала довољно капацитета да обезбеди смештај за сву избегличку децу и због тога су колаборационистичке власти биле принуђене да шаљу позиве становништву Србије у којима су позивани да примају у своје домове избегличку децу. Апели становништву упућивани су преко дневне штампе.⁹⁰ У апелима власти често је навођено да је „света и национална дужност становништва у Србији да прихвата мале невољнике.“ Претпостављало се да је на територију окупиране Србије у току 1941. године избегло 80.000 деце. Деца су углавном смештана у приватне домове где су нека остала да живе и након окончања рата, све до пунолетства. У дневној штампи константно су објављивани спискови оних особа које су у своје куће примале избеглице. Од многобројних примера хуманости према деци издвајао се пример београдског трговца Славка Крагуљевића који је у свој дом примио десеточлану избегличку породицу.⁹¹ Власти су константно упућивале позиве многобројним женским друштвима и организацијама да у својим просторијама организују смештај избегличке деце. Због немогућности да прехране своју децу неке избеглице нудиле су своју децу на чување локалним породицама у Србији.⁹²

Због великог броја сирочади која је избегла пре свега са простора НДХ оснивани су привремени избеглички домови за смештај деце. Деца су углавном смештана у летовалишта у којима су живела заједно са сиромашном и незбринутом децом. Ова летовалишта била су отворена само у току лета и јесени, док су преко зиме деца слата у приватне домове. Једно од првих летовалишта налазило се у згради државне школе „Матија Бан“ у Београду. У овом

⁹⁰ У једном апелу Милан Недић је рекао да „Србија мора да спашава несрећну избегличку децу, јер им је она сад и отац и мајка“ („Апел председника Владе“, *Ново Време*, 2 октобра 1941, стр. 3).

⁹¹ Непотписани чланак, „Београдски трговац г. Крагуљевић збринуо је избегличку породицу од 10 деце“, *Ново Време*, 14. децембар 1941, стр. 5.

⁹² Видети огласне стране у: *Ново Време*, 23. новембар 1941. године. Једна мајка избеглица је тражила путем малих огласа „добре људе да јој узму мушко дете старо 6 година да га исхране преко зиме или да га под своје приме.“

летовалишту је током 1941. године боравило 210 деце из струмичког и бјеловарског краја. Васпитачи су успостављали строги надзор над децом која су се свакодневно бавила физкултуром. Међу децом било је и 40 неписмених за које је организован посебан курс српског језика и правописа.⁹³ Летовалишта за избегличку децу у Београду била су привременог карактера јер су деца одатле слата у унутрашњост на школовање. Деца која су долазила у Србију била су често тешко болесна и због њих су при летовалиштима оснивани посебни стационари у којима су бригу о оболелој деци водиле медицинске сестре које су похађале болнички курс Српског Црвеног Крста. Због скромних финансијски капацитета Србије 1941. године није било много новца за помоћ избеглој деци, али је повремено издавана новчана помоћ за децу. Овај новац родитељи су углавном користили за прехрану целе породице. Велики допринос у акцијама збрињавања избегличке деце дао је Српски Црвени Крст који је преко свог Одељења за заштиту породице, деце и младежи скупљао новац за избегличку децу и проналазио породице које су исказивале жељу да приме избегличку децу на старање.

Час гимнастике

Деца избеглице у летовалишту на Бановом Брду

⁹³ М. Мар., „Дечија избегличка колонија летује на Бановом Брду у Београду“, *Ново Време*, 24. август 1941, стр. 5.

IV СВАКОДНЕВНИ ЖИВОТ ИЗБЕГЛИЦА

Доласком избеглица у Србији се као можда никада до тад сусрео целокупни српски етнички корпус са различитих поднебља Балканског полуострва. Срби као полицентричан народ међусобно су имали мало сазнања и свести о својим сународницима који су живели у околним земљама и на различитим подручјима краљевине Југославије. Тако су се на простору окупиране Србије сусрели различити менталитети, обичаји и начини живота. Велике масе становништва које су избегле на територију Србије убрзо су промениле и састав и бројност становништва у окупираној Србији. Нека места у Србији су бележила тако велики пораст броја становника услед доласка избеглица да су имала дупло већи број становника него пре рата.

Долазећи у једном паничног покрету у Србију већина избеглица је изгубила на том путу контакте са својим најближим члановима породица. Власти које су вршиле попис избеглица често су преко дневне штампе слале обавештења о местима где се избеглице могу информисати о судбини својих најближих који су такође успели да нађу своје уточиште у Србији.⁹⁴ Када су успевале да нађу своје најближе у метежу који је рат изазвао на том простору избеглице су се окретале својим новим животима надајући се бољим временима за себе и своје породице. Живот избеглица у Србији углавном се сводио на пуко преживљавање које је било прошарано сетом за крајевима одакле су избегли. Свакодневни живот за њих је био пун неизвесности која је сваки нови дан у животу избеглица чинила тешким. Да несрећа по избеглице буде још већа, несређене прилике које су по неким својим манифестационим облицима биле сличне оним из крајева из којих су избеглице долазиле чекале су их и на територији окупиране Србије. Због свега тога избеглице у Србији су се навикле на непредвидивост живота прихватајући га као своју судбину.

⁹⁴ Видети нпр.: „Адресе избеглица – Срба“, *Ново Време*, 25. јун 1941, стр. 5, у коме се обавештавају избеглице да у удружењу „Херцег Босна“ у улици Немањиној бр. 4. у Београду могу добити адресе избеглица из Босне и Херцеговине.

4.1. Запошљавање избеглица

Недостатак радне снаге у Србији услед губитака у рату, заробљавања радног способног мушког становништва и укључивања и мобилисања мушких лица у разне квинслишке војне формације могао се надоместити упошљавањем избеглица. Преко објава и штампе грађани су обавештавани да ће долазак избеглица имати позитиван одјек у Србији јер ће доћи радно способно становништво. На запошљавању избеглица највише је радило Министарство народне привреде уз помоћ Министарства социјалне политике и народног здравља. Оно је организовало курсеве за обучавање или преквалификацију избеглица. У окупираној Србији од свих професија владала је највећа потражња за занатлијама. Колаборационистичке власти су тежиле да попишу све избеглице како би имале јасно евиденцију о њиховом образовању и професијама и како би их после лакше запослили.⁹⁵ Пописи су показивали да је међу избеглицама које су долазиле у Србију било много предратних чиновника који су тешко налазили посао пошто је и сам чиновнички апарат окупиране Србије био преобиман. Пошто су извршени пописи избеглица по градовима у Београду је било одржано неколико конференција на којима се дискутовало о могућностима и начинима запошљавања избеглица. На овим конференцијама дошло се до закључка да већину избегличке популације треба запослити на одговарајућим пословима у државним шумама и рудницима и да треба оживети занатски и трговачки сектор који би запослио велики број избеглица.⁹⁶

Власти су тежиле да смање незапосленост међу избегличком популацијом тако што су им на привремено коришћење давале необрађену земљу на напуштеним газдинствима. Такође, у појединим случајевима избеглице су могле радити и живети на црквеним имањима.⁹⁷ На тај начин поред незапослености решаванано је бар на неко време и стамбено питање избеглица. Међу избеглицама било је доста рударских радника из рударских места са

⁹⁵ „Обавештење избеглицама“, *Ново Време*, 12. јун 1941, стр. 3. Обавештења о попису и регистрацији избеглица ради њиховог смештаја и запошљавања објављивана су у „Новом Времену“ током читаве 1941. године.

⁹⁶ Д. Вуч., „Како да се најлакше и најбрже упосле све избеглице у Србији“, *Ново Време*, 9. август 1941, стр. 3.

⁹⁷ Једна избегличка породица у договору са старешинством манастира Раваница закупила је део манастирског имања, две воденице и једну кафану у којој ће живети (Непотписани чланак, „Многи Срби избеглице већ су нашли упослење у околини Ћуприје“, *Ново Време*, 29. јул 1941, стр. 5).

Косова и из Босне и Херцеговине коју су брзо налазили посао у рудницима које је експлоатисала немачка ратна привреда.⁹⁸ У Београду је била највећа незапосленост међу избегличком популацијом, те су с тога избеглице без обзира на своје образовање обављале углавном тешке и лакше физичке послове као што су ношење пртљага на железничкој станици и пристаништу, чишћење рушевина и рад на градилиштима. Највећи број избеглица у Београду чинили су чиновници. Преко дневне штампе у Београду слати су позиви и обавештења избеглицама да се пријаве и нађу запослење преко разноразних удружења, стручних комора и професионалних организација. У „Новом Времену“ су од краја августа 1941. године објављивани спискови са пословима на којима се могу запослити избеглице.

Потреба обнављања и унапређења инфраструктуре у Србији требала је бити решена организовањем јавних радова. Колаборационистичке власти су тежиле ка томе да ангажују што већи број избеглица на јавним радовима.⁹⁹ Највећи број јавних радова био је организован у Београду где су избеглице биле запослене на радовима обнове двора на Дедињу, обнове зграда разних министарстава у улици Кнеза Милоша и радовима на обнови зграде Народног позоришта. Власти су имале идеје да избеглице запосле на јавним радовима на Макишу, Ади Циганлији, Ади Хуји, Великом ратном острву. На наведеним местима надлежни су планирали да подигну и избегличка насеља за становање избеглица.¹⁰⁰ Проблем незапослености избеглица није решен и сходно томе су оне у неким случајевима слате на рад у Немачку. Шансу за запослење избеглице су тражиле и на страницама „Новог Времена“, посебно у рубрици малих огласа. Огласе су давале избеглице различитих занимања и нивоа образовања, као и различите старосне доби.¹⁰¹ На страницама „Новог Времена“ оглашавали су се и појединци и предузећа која су искључиво тражила раднике избеглице.¹⁰²

⁹⁸ Избеглице су запошљавање у рудницима „Српски Балкан“ код Зајечара, Сењским рудницима, у руднику „Костолац“ (Б.Н., „Упошљавање избеглица по рудницима“, *Ново Време*, 5. август 1941, стр. 4).

⁹⁹ В. Р., „Избеглице ће бити упослене на јавним радовима“, *Ново Време*, 20. август 1941, стр. 4.

¹⁰⁰ Д. Вуч., „Како да се реши питање збрињавања избеглица и њиховог оспособљавања за рад“, *Ново Време*, 23. октобар 1941, стр. 5.

¹⁰¹ Видети огласне стране у: *Ново Време*, 9. јул 1941, *Ново Време*, 10. јул 1941, 11. јул 1941, *Ново Време*, 24. септембар 1941. године. Једна избеглица самостални коренсподент и књиговођа са десетогодишњим искуством и добрим препорукама молила је „Србе доброг срца да је упосле у уреду или трговини.“

¹⁰² Видети огласне стране у: *Ново Време*, 13. јул 1941. *Ново Време*, 20. јул 1941, *Ново Време*, 23. септембар 1941. године. Фирма „Бор“ тражила је „Словенца избеглицу, поштеног и способног за све послове.“

4.2. Школовање избеглица у Србији

Школство у Србији током Другог светског рата било је под строгим контролом квинслишког апарата који је настојао да изврши просветну реформу у циљу „васпитања омладине у националном духу.“¹⁰³ У складу са тим тежњама у тај нови правац у образовању требале су бити укључене и избеглице. Школовање избеглица представљало је велики проблем јер су избеглице долазиле из језички различитих подручја као што је случај са Словенцима и зато што су многи изгубили документа о свом претходном школовању. Такође, образовни капацитети Србије у погледу инфраструктуре и наставног кадра нису могли да задовоље потребе свих избеглица за школовањем. Стицајем тих околности многи су пропустили школовање, док су други добили недовољно образовање. Власт у Србији је из буџета финансирала школовање избеглица, док су поједина министарства давала стипендије за њихово школовање. Посебан проблем јављао се са одвијањем наставе на Универзитету у Београду и укључивањем избеглих студената у наставу. Студенти избеглице су се нашли у истом положају као и њихове колеге из Србије јер је обнова рада Универзитета искључиво зависила од окупатора. Као посебан случај издвајало се регулисање статуса студената и наставног особља Филозофског факултета у Скопљу, Правног факултета у Суботици и Пољопривредно-шумарског факултета у Сарајеву који су пре Другог светског рата били у склопу Универзитета у Београду. Њихов рад обустављен је одмах по окупацији, с тим што је велики број студената и професора ових факултета дошао у избегличким колонама у Србију. По доласку у Србију извршена је регистрација свих професора и помоћног особља ових факултета са циљем да се они запосле на одговарајућим местима београдског Универзитета.¹⁰⁴

Крајем августа 1941. године донета је одлука по којој предност при насељавању у градовима имају деца како би несметано присуствовала настави од 1. септембра. Ипак, овом одлуком

¹⁰³ Александар Стојановић, *Идеје, друштвено-политички пројекти и пракса владе Милана Недића (1941 – 1944)* (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2014), стр. 211-214.

¹⁰⁴ „Упослење избеглих чиновника факултета у Скопљу, Суботици и Сарајеву“, *Ново Време*, 9. август 1941, стр. 4.

нису се остварили жељени резултати јер је велики број избегличке деце морао да прекине школовање. Један део деце похађао је наставу и у летовалиштима у којима су била смештена избегличка деца. За децу из Словеније организована је настава на словеначком језику, а у Београду је била оформљена и словеначка основна школа.¹⁰⁵ Због великог броја учитеља и наставника међу избеглицама појавио се проблем њиховог запослења. Комесаријат за избеглице је зато вршио распореде наставног особља на нова радна места. Као резултат тога крајем августа је у „Новом Времну“ неколико дана узастопце објављиван списак учитеља и учитељица који су размештени на послове у настави широм Србије.

4.3. Учешће избеглица у Устанку у Србији 1941. године.

Доласком првих избеглица у Србију становништво је сазнало о злоделима која се врше над њиховим сународницима у многим крајевима Југославије, као и о умешаности немачког окупатора у протеривање и злочине над Србима. О многим неделима који су чињена према српском становништву грађани окупиране Србије нису могли сазнати из средстава јавног информисања, нити од самих квинслишких власти. У исто време у Србији су на видело излазиле све тешкоће окупације, док је репресивни окупаторски и квинслишки апарат својим деловањем све више изазивао гнев и отпор код становништва. Све то је резултирало окупљањем једног ширег народног покрета који је припадао различитим политичким спектрима и који је у лето и јесен 1941. године започео борбу за ослобођење земље. Искусивши терор различитих марионетских и квинслишких формација део избеглица које су долазиле у Србију прикључио се овом народном покрету.

Транспортовање и смештај избеглица постао је све тежи и компликованији задатак за представнике квинслишке власти почетком првих оружаних борби на територији окупиране Србије. Уништена саобраћајна, телефонска и телеграфска мрежа отежавала је извршење планова о насељавању избегличног становништва у унапред одређене крајеве Србије. „Ново Време“ је у данима првих оружаних борби писало о „нередовним приликама“

¹⁰⁵ Ову школу су углавном похађале избеглице у 4 разреда у којима се налазило око 120 деце (Ivana Gruden, *n.d.*, стр 21).

које отежавају транспорт избеглица. Овај дневни лист се трудио да припаднике устаничког покрета представи као људе које не занима судбина избеглица и који својим оружаним акцијама доводе у опасност животе великог броја избеглица. Једном приликом је по писању овог дневног листа извршена саботажа на прузи између Лајковца и Горњег Милановца у тренутку када је наилазио воз са 300 избегличке деце која су ишла на летовање у Кремну код Ужица.¹⁰⁶ Страдање избеглица на територији окупирани Србије интензивирало се почетком немачке контраофанзиве на устаничка упоришта. Неретко се дешавало да се избеглице нађу на месту оружаних борби и диверзија, о чему је дневна штампа у Србији повремено писала. Вршећи препаде на саобраћајну мрежу устаници су понекад нападали и транспорте избеглица. Тако је према писању „Новог Времена“ у Новом Селу у Мачви извршен упад на брод који је пловио на линији између Шапца и Београда. Том приликом сви путници су избачени са брода док је њихов пртљаг бачен у реку Саву. Већину путника на овом броду чиниле су избеглице.¹⁰⁷

Колаборационистичке власти у Србији су исказивале велику бојазан због учешћа избеглица у устаничким јединицама. Увидевши размере учешћа избеглица у устанку Недићева влада је 18. септембра 1941. године издала нацрт упутства којим су се упозоравале избеглице „да ће бити изручене властима оне територије са које су побегли“ ако на било који начин буду помагали „одметнике“ (устанике, прим.аут.). Немачки војноокупациони апарат сматрао је да се из редова избеглица регрутује највећи број устаника. Зато је у немачким одмаздама током 1941. године страдао велики број избеглица.¹⁰⁸ У потпуном немачком окружењу, војно потпуно инфериорно, партизанско вођство расправљало је о потреби укључивања избеглица у своје редове.¹⁰⁹ Посебно разорно на организацију комунистичке партије на

¹⁰⁶ Непотписани чланак, „Комунистичка банда напала теретни воз на прузи Лајковац – Горњи Милановац“, *Ново Време*, 12. август 1941, стр. 3.

¹⁰⁷ П. М., „Комунистичка банда уништава имовину избеглица и сиротиње“, *Ново Време*, 6. септембар 1941, стр. 3.

¹⁰⁸ Немачка војска је у гушењу устаничког таласа примењивала силу у највећој мери често чинећи злочине над цивилним становништвом Србије. Један од највећих злочина одиграо се између 15. и 24. октобра у Краљеву када је у том граду убијено преко 2.000 цивила. Међу страдалима је било и доста избеглица које су стрељане на краљевачкој железничкој станици (Milan Borković, *n.d.*, str. 147).

¹⁰⁹ На саветовању руководства НОП-а у Столицима 26. септембра 1941. године упућен је позив Словенцима да пружају отпор окупатору и да се одупру плановима за њихово пресељење. Такође је препоручивано да се ради у смеру укључивања избеглих Словенаца у партизанске одреде у Србији. Водећи се овим смерницама Едвард Кардељ је 21. октобра написао чланак у „Борби“ под насловом „Slovenci, domovina kliče!“ у којем позива Словенце у Србији да приступе НОБ-У. Овом позиву се одазвало мало Словенаца. Словенци се нису масовно прикључивали у партизанске одреде, али их је појединачно било у многим одредима.

Косову и Метохији деловало је насилно исељавање Срба са тог простора. Избеглице са Косова и Метохије су се у избеглиштву углавном укључивале у разне четничке одреде. Један део избеглица је ушао и у квинслишке војно-полицијске формације. Њихов приступ овим јединицама праћен је и разлозима материјалне природе, јер су за своју службу од стране квинслишког апарата добијали смештај, храну и новчану надокнаду.

ЗАКЉУЧАК

Избегличко питање које је 1941. године заокупило пажњу целокупне окупиране Србије заузимало је једно од централних места на страницама колаборационистичке штампе. Увидевши значај и обим избегличког питања „Ново Време“ се свакодневно бавило питањем избеглица јасно и недвосмислено истичући улогу квинслишких власти у њиховом збрињавању. Афирмативно писање о улози српских колаборациониста у избегличком питању штетило је стварању објективне слике о стварном односу квинслишких власти према избеглицама. Свакодневно преношење објава и наредби власти и повремени извештаји о збрињавању избеглица утицало је на то да се на страницама „Новог Времена“ не нађу личне приче избеглица које на најбољи начин осликавају њихову трагедију. Домаће власти у Србији су у доласку протераних Срба виделе пропагандну шансу помоћу које су покушале да утичу на стварање климе која би утицала на јединство српског народа под патронатом колаборациониста. У тренутку окупације питање избеглица наметало је хитно решавање овог питања. Показало је се да колаборационистичке власти нису биле у стању да се носе са великим бројем избеглица које су спас тражиле у Србији. Штампа у Србији је константно покушавала својим писањем да ову чињеницу прикрије и коригује.

„Ново Време“ није посвећивало пажњу стварним разлозима страдања и протеривања српског становништва. Приметно је и то да је „Ново Време“ кривицу за прогоне Срба свађивало искључиво на режиме марионетских држава које су окруживале Србију, прећуткујући улогу немачког окупатора у депортовању и протеривању српског становништва. Таква и слична опредељења у писању и извештавању „Ново Време“ покушало је да коригује константним писањем о акцијама прикупљања помоћи за избеглице наглашавајући позитивне резултате тих акција. Писање „Новог Времена“ о солидарности које је становништво показивало према избеглицама имало је изражену пропагандну ноту јер се питање помоћи избеглицама представљало као питање националне части. Иако је једна од централних тема у „Новом Времену“ 1941. године било избегличко питање писање овог дневног листа о тој теми било је скоро у потпуности под цензуром и контролом

квинслишких и окупаторских власти. То је проузроковало једну монолитност у писању о избеглицама која као крајњи резултат има смањену употребну и историјску вредност текстова који су објављивани у „Новом Времену“.

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА

БСК – Београдски спортски клуб

ЈВуО – Југословенска војска у отаџбини

ЈНП ЗБОР – Југословенски народни покрет „Збор“

КПЈ – Комунистичка партија Југославије

КНОЈ – Корпус народне одбране Југославије

НОП – Народноослободилачки покрет

НДХ – Независна држава Хрватска

ОКВ – (нем. Oberkommando der Wehrmacht) – Врховна команда Вермахта

ЦПБ – Централни пресбиро

КОРИШЋЕНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Извори:

Периодика:

- *Ново Време*

Литература:

Синтезе и монографије

- Borković Milan, *Kontrarevolucija u Srbiji. Kvinsliška uprava 1941 – 1944*, I, Beograd 1979.
- Gruden Ivana, *Stradanje Slovenaca u Nišu tokom Drugog svetskog rata (1941 – 1945)*, Niš 2014.
- Jelić Butić Fikreta, *Ustaše i Nezavisna država Hrvatska 1941 – 1945*, Zagreb 1977
- Milošević Slobodan D., *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941 – 1945*, Beograd 1985

- Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939 – 1945*, Beograd 1992.
- Roš Fran, *Slovenski izgnanici u Srbiji 1941 -1945*, Maribor 1967.
- Стојановић Александар прир. *Колаборационистичка штампа у Србији 1941-1944*, Београд 2015.
- Ћирковић Симо Ц., *Ко је ко у Недићевој Србији 1941 – 1944; лексикон личности: слика једне заборављене епохе*, Београд 2009.
- Škiljan Filip, *Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH*, Zagreb 2014.

Расправе и чланци:

- Marica Karakaš Obradov, „Migracije srpskog stanovništva na području Nezavisne države Hrvatske tijekom 1941. godine, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3/2011, str. 801-826.
- Škiljan Filip, „Progon Srba iz Zagreba i oduzimanje srpske imovine 1941. godine“, *Токови историје*, бр. 1/2013, стр. 85 – 116.

Објављене докторске дисертације:

- Tone Ferenc, *Nacistička raznarodovalna politika v Sloveniji u letih 1941 – 1945*, neobjavljena doktorska disertacija, Ljubljana 1964.

Необјављене докторске дисертације:

- Matić Milan, *Štampa u Srbiji u Drugom svetskom ratu 1941 – 1944*, neobjavljena doktorska disertacija, Beograd 1990.
- Мраовић Маријана Т., *Пропаганда владе Милана Недића (1941 – 1944)*, необјављена докторска дисертација, Београд 2015.
- Стојановић Александар, *Идеје, друштвено-политички пројекти и пракса владе Милана Недића (1941 – 1944)*, необјављена докторска дисертација, Београд 2014.